

Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης

Αρ. 47 (2022)

Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης

Επιτελικό κράτος και προοδευτική διακυβέρνηση

Απόστολος Ι. Παπατόλιας, Δρ. Δημοσίου Δικαίου,
Σύμβουλος ΑΣΕΠ, Πρ. Νομάρχης

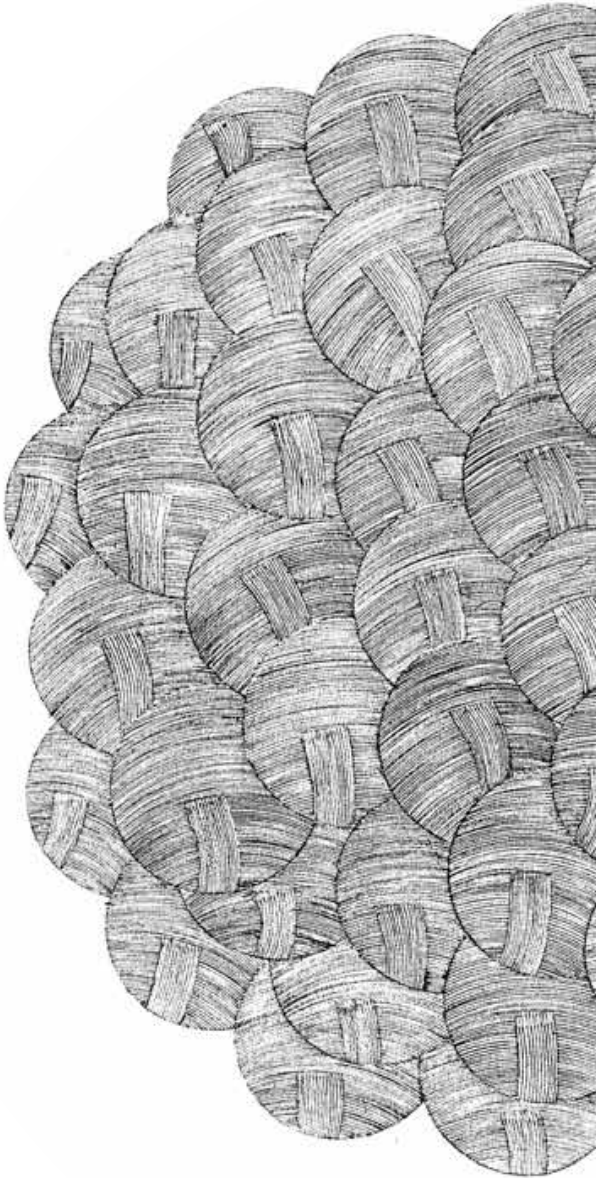
Copyright © 2022, Απόστολος Ι. Παπατόλιας, Δρ. Δημοσίου Δικαίου,
Σύμβουλος ΑΣΕΠ, Πρ. Νομάρχης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Παπατόλιας Α. Ι. (2022). Επιτελικό κράτος και προοδευτική διακυβέρνηση. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, (47), 85–109. ανακτήθηκε από <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/hpsa/article/view/31854>

Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης

Greek Political Science Review

Ανδρέας Τάκης

Ο φιλελευθερισμός και η δημοκρατία σε σταυροδρόμι

Gerasimos Karoulas - Stamatis Poulakidakos

Elections and referenda during the crisis period in Greece: an analysis of international officials' statements in the Greek media

Ανδρέας Μπουρούτης

Μετανάστευση και στρατηγικές για την ένταξη στην Ελλάδα. Η εμπειρία των ετών 2015-2022

Απόστολος Ι. Παπατόλιας

Επιτελικό κράτος και προοδευτική διακυβέρνηση

Αλέξανδρος Ράπτης

«Πρέπει όλοι να πληρώνουμε τα χρέη μας...»: Το χρέος ως ηθική εντολή

Θωμάς Σιώμος

Η δημόσια αντιπαράθεση για την «απελευθέρωση» των οπτικοακουστικών μέσων στην Ελλάδα κατά τη διετία 1987-1989 και η πολιτική της σημασία

Επιτελικό κράτος και προοδευτική διακυβέρνηση

Απόστολος Ι. Παπατόλιας

Δρ. Δημοσίου Δικαίου,
Σύμβουλος ΑΣΕΠ, Πρ. Νομάρχης

Apostolos I. Papatolias

PhD. Public Law,
Counsellor ASEP, Ex. Governor

Steering state and progressive governance

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η επιδίωξη της «προοδευτικής διακυβέρνησης» ανιχνεύεται σε μια συγκεκριμένη παράδοση της Αριστεράς που σχετίζεται στενά με τις θεωρητικές βάσεις και τις πρακτικές εφαρμογές του «επιτελικού κράτους». Η σχέση Αριστεράς – επιτελικού κράτους θεμελιώνεται κατά την πρώτη φάση της Σοσιαλδημοκρατίας στις αντιλήψεις του προοδευτικού μεταρρυθμισμού για τον ρόλο του «κράτους-στρατηγείου», αναδιατάσσεται κατά την φάση της παγκοσμιοποίησης και της χρηματοπιστωτικής κρίσης του 2008, με τις εναλλακτικές ερμηνείες περί «επιτελικής λειτουργίας» του κράτους και «συμμετοχικής διοίκησης», ενώ απολήγει, στην «εποχή της διακινδύνευσης», σε μια νέα σύνθεση που συνδυάζει την «τεκμηριωμένη» και «επιτελική» διάσταση της διακυβέρνησης με τις αξιακές προτεραιότητες της «Κοινωνικής Δημοκρατίας».

Λέξεις κλειδιά:

Διακυβέρνηση, Σοσιαλδημοκρατία, επιτελική λειτουργία, συμμετοχική διοίκηση, τεκμηριωμένη πολιτική.

ABSTRACT

The pursuit of "progressive governance" dates back to a specific tradition of the Left that has been closely related to the theoretical bases and practical applications of the "steering state". The relationship between Left and the steering state has been founded, in the first phase of Social Democracy, on the perceptions of progressive reformism for the role of the "strategic state", it has been rearranged during the era of globalization and the financial crisis of 2008, through the alternative approaches of the "steering function" of the State and of "participatory administration", while ending, in the "era of risk", in a new synthesis that combines the "evidence-based policy" and the strategic dimension of governance with the value priorities of "Social Democracy".

Keywords:

Governance, corporate governance, Social Democracy, steering capacity, participatory administration, evidence-based policy.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Συγκριτικά με την έννοια του «επιτελικού κράτους», μεγαλύτερο βαθμό δυσκολίας ως προς την αποσαφήνιση και οριοθέτησή της παρουσιάζει αδιαμφισβήτητα αυτή της «προοδευτικής διακυβέρνησης». Προκαταρκτικά, διευκρινίζεται ότι, για τις ανάγκες της παρούσας μελέτης, ως «προοδευτική διακυβέρνηση», σε μια ιδιαίτερα ευρεία τελεολογική προσέγγιση, ορίζεται ο τρόπος οργάνωσης και διαχείρισης της δημόσιας εξουσίας, που εμπνέεται σε προγραμματικό και ιδεολογικό επίπεδο από την συνδυαστική επιδίωξη πολιτικής, ατομικής και κοινωνικής ελευθερίας (Σωτηρέλης 2017:26-39), ενώ σε πρακτικό επίπεδο οργανώνει τις αναγκαίες άμυνες των πολιτών για την προαγωγή των ελευθεριών στο σημερινό δυσοίωνα διεθνές περιβάλλον. Αυτή η μορφή διακυβέρνησης παραπέμπει συνήθως στις διάφορες εκδοχές της Αριστεράς, δηλαδή σε εκείνη την πολιτική δύναμη (ή σύνθεση πολιτικών δυνάμεων), που πρωτοστατεί στη διαμόρφωση εθνικών και υπερεθνικών θεσμών και πολιτικών, ικανών να αποτρέψουν την «τέλεια καταιγίδα» της ταυτόχρονης έξαρσης νέων και παλιών ανισοτήτων και να μετατρέψουν την ολιγαρχική και ισοπεδωτική «παγκοσμιοποίηση» σε δίκαιη και δημοκρατική οικουμενικότητα.

Η σκοπιά της «προοδευτικής διακυβέρνησης», υπό την ευρύτερη πρόσληψη του όρου «διακυβέρνηση» (Fredrickson, 1977)¹, υπενθυμίζει σταθερά ότι ο στόχος της διεύρυνσης των ελευθεριών (Petit 2001)² συνδέεται με μια προωθητική διαρρύθμιση των σχέσεων κράτους και κοινωνίας. Ποια, όμως, είναι η ιστορική παράδοση της Αριστεράς που δικαιολογεί την προσδοκία ότι θα επιδιώξει ως πολιτικό υποκείμενο τον στόχο της «προοδευτικής διακυβέρνησης» και ποιες γνωστές εκδοχές της μπορούν να συσχετιστούν με τις θεωρητικές βάσεις και τις πρακτικές εφαρμογές του επιτελικού κράτους;

Η ανάλυσή μας επικεντρώνεται στην πρώτη, ιστορικά, μορφή πολιτικής Αριστεράς, τη Σοσιαλδημοκρατία, η οποία, ως συνάντηση των δύο ιστορικών ρευμάτων –του δημοκρατικού και του σοσιαλιστικού– συνδέθηκε με το κίνημα του προοδευτικού μεταρρυθμισμού, που κυριάρχησε για πολλά χρόνια στην ευρωπαϊκή πολιτική σκηνή. Η ανίχνευση της σχέσης αυτής της Αριστεράς με το επιτελικό κράτος θα επιχειρηθεί στις ακόλουθες τρεις διαδοχικές φάσεις της μελέτης: α) της σύντομης παρουσίασης των κεντρικών σοσιαλδημοκρατικών

¹ Η πιο συνοπτική παρουσίαση των διαφορετικών προσλήψεων της έννοιας της «διακυβέρνησης», με έμφαση στην «πολυκεντρική» ή «πλουραλιστική» διάστασή της έναντι της έννοιας της «κυβέρνησης» εντοπίζεται στο κλασικό έργο του G. Fredrickson, *The Spirit of Public Administration* (1977).

² Ο θεωρητικός αναπροσδιορισμός της έννοιας της «ελευθερίας» επιχειρείται συστηματικά από την σχολή του λεγόμενου «προοδευτικού ρεπουμπλικανισμού» με έναν περιεκτικό και ενοποιημένο τρόπο, που υπερβαίνει την φιλελεύθερη λογική και συνθέτει την «ελευθερία του εαυτού» με την δημοκρατική πολιτεία, τον συλλογικό αυτοκαθορισμό και την «δημόσια ελευθερία». Αντιπροσωπευτικό στην κατεύθυνση αυτή είναι το έργο του Ph. Petit, *Θεωρία της ελευθερίας. Από την ψυχολογία στην πολιτική της δράσης* (2001).

παραδοχών για τον ρόλο του κράτους, β) της συνοπτικής περιγραφής των διαφορετικών ιστορικών εκδοχών και των εναλλακτικών ερμηνειών της «επιτελικής διακυβέρνησης», και γ) της σκιαγράφησης μιας σύγχρονης «προοδευτικής» κατεύθυνσης για τη διακυβέρνηση και την οργανωτική ταυτότητα της κρατικής παρέμβασης, συγχρόνως «τεκμηριωμένης» και επιτελικής», στη σημερινή συγκυρία της πανδημικής κρίσης και της μετάβασης.

1. ΟΙ ΣΟΣΙΑΛΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΕΣ ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΡΟΛΟ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

Ο κλασικός μαρξισμός συνδέθηκε πολιτικά με την αιτιοκρατική κοσμοθεώρηση του «ιστορικού υλισμού», η οποία αναγορεύει την ταξική πάλη σε απόλυτο νόμο των κοινωνιών. Στο πλαίσιο αυτό, οι μαρξιστικές πολιτικές δυνάμεις ανέμεναν διαρκώς την αναπόφευκτη καταστροφή του καπιταλισμού και τη βέβαιη έλευση του σοσιαλισμού, σχετικοποιώντας, και συχνά υποτιμώντας, την αξία της πολιτικής πρωτοβουλίας και παρέμβασης. Συστηματική κριτική σε αυτόν τον «ορθόδοξο μαρξισμό» άσκησαν τόσο ο θεωρητικός του δημοκρατικού σοσιαλισμού, Ε. Μπερνστάιν, όσο και ο Λένιν, που θεωρητικοποίησε τον καθοδηγητικό ρόλο του επαναστατικού κόμματος και προέβαλε την αξία του πολιτικού βολонταρισμού, αμφισβητώντας εμμέσως την άποψη που έθετε σε δεύτερη μοίρα τον αγώνα για την κοινοβουλευτική δημοκρατία και την διεύρυνσή της. Κυρίως, όμως, ο Έντουαρντ Μπερνστάιν στη Γερμανία, καθώς και ο Ζαν Ζωρές στη Γαλλία, είχαν καθοριστική συμβολή στην οικοδόμηση μιας πλουραλιστικής σοσιαλδημοκρατικής αντίληψης που αποδεχόταν το κράτος ως βασικό εργαλείο κοινωνικών και οικονομικών μεταρρυθμίσεων, κατοχυρώνοντας, παράλληλα, το «πρωτείο της πολιτικής» (ως δημοκρατικής διαδικασίας) έναντι της οικονομίας.

1.1 Το κράτος ως μεταρρυθμιστικό εργαλείο και το «πρωτείο της πολιτικής»

α. Οι σοσιαλδημοκράτες επιδίωξαν να χρησιμοποιήσουν το κράτος σαν δημοκρατικό μοχλό καταπολέμησης των ανισοτήτων, διασφαλίζοντας κοινωνικές παροχές και θέτοντας όρια στις ανεξέλεγκτες αγορές, ενώ την ίδια στιγμή αντιλαμβάνονταν τη διεύρυνση των δικαιωμάτων ως αναγκαίο βήμα προς τον δημοκρατικό σοσιαλισμό. Η Σοσιαλδημοκρατία, αναθερώντας τον μαρξισμό, μετατράπηκε έτσι στην πιο επιτυχημένη ιδεολογία στη μεταπολεμική Ευρώπη του 20ού αιώνα, γεγονός που της επέτρεψε να υλοποιήσει ένα μεγάλο μέρος του ιστορικού της προγράμματος υπό τη μορφή του κράτους πρόνοιας, που μεταμόρφωσε τη μεταπολεμική Ευρώπη σε τόπο ειρήνης, οικονομικής ισορροπίας και ευμάρειας (η λεγόμενη «χρυσή τριακονταετία», 1945-1975). Το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα επιτυχούς υλοποίησης των σοσιαλδημοκρατικών ιδεών αποτέλεσε η δημιουργική και εφευρετική σουηδική Σοσιαλδημοκρατία

της μεταπολεμικής εποχής (Μπέρμαν, 2019; Σούμας, 2019), με κεντρικά σημεία αναφοράς της τον κεϋνσιανισμό, την αλματώδη ανάπτυξη, τον κοινωνικό έλεγχο των αγορών και την αναδιανομή πόρων και αγαθών ως αντίδοτο στην οικονομική κρίση. Τότε η Σοσιαλδημοκρατία, παρότι προέκρινε τα κοινοβουλευτικά μέσα και τις σταδιακά εφαρμόσιμες μεταρρυθμίσεις έναντι της επαναστατικής ανατροπής, έκανε επισήμως λόγο για σοσιαλιστικό μετασχηματισμό της κοινωνίας, μέσα από «προοδευτικές πολιτικές» που επιχειρούσαν να συνθέσουν τις μαρξιστικές ιδέες με εκείνες του πολιτικού φιλελευθερισμού. Η σουηδική Σοσιαλδημοκρατία υποδεικνυε, έτσι, έναν εναλλακτικό στρατηγικό δρόμο προς τον σοσιαλισμό, όπου η σταδιακή εμπέδωση της οικονομικής και κοινωνικής δημοκρατίας γινόταν αντιληπτή ως το εξελικτικό προϊόν της πολιτικής δημοκρατίας (Μπαλαμπανίδης, 2015: 382-431)³.

β. Η ιδεολογική αίγλη και ηγεμονία των σοσιαλδημοκρατικών ιδεών είχε μάλιστα τέτοια ισχύ που ακόμη και η κομμουνιστική Αριστερά εμφανιζόταν, ως προς την οικονομική της πολιτική, σαν μια μορφή «αριστερής Σοσιαλδημοκρατίας», που προωθούσε έναν αριστερό κεϋνσιανισμό, με ακόμη πιο εξισωτικές και κρατικιστικές αναφορές. Το γεγονός αυτό, μάλιστα, της επέτρεπε να συμμετέχει απενοχοποιημένα στη διαχείριση της κεντρικής εξουσίας ως μια Αριστερά «μεγάλων ρόλων» που υιοθετούσε τον πυρήνα της πλειοψηφικής δημοκρατικής λογικής, συνδυάζοντας τη μακροπρόθεσμη πολιτική προοπτική μιας ριζικής ανατροπής του συστήματος με την *hic et nunc* εκπλήρωση ενός ευρύτερου «εθνικού» ρόλου στο σύστημα διακυβέρνησης

γ. Η περίοδος των δεκαετιών 1950 και 1960 συμπίπτει με τη λεγόμενη «χρυσή εποχή» της Σοσιαλδημοκρατίας, ενώ στις δεκαετίες 1970 και 1980 εμφανίζονται τα πρώτα δείγματα πολιτικής και ιδεολογικής αστάθειας εν όψει των οικονομικών ανακατατάξεων που αρχίζουν να δρομολογούνται σε παγκόσμια κλίμακα. Στην τρίτη φάση, αυτή της εικοσαετίας 1990 – 2010, η πτωτική δυναμική επιταχύνεται, με τη Σοσιαλδημοκρατία να χάνει τη μάχη των ιδεών και να προσχωρεί, σε μεγάλο βαθμό, στο προγραμματικό ρεύμα του «Τρίτου Δρόμου», στις ιδέες του αντιπάλου της, του «νεοφιλελευθερισμού», μιας ακραίας και επιθετικής εκδοχής οικονομικού φιλελευθερισμού που αναπτύχθηκε στη γκρίζα ζώνη της διεθνοποιημένης και ενοποιημένης αγοράς, επιβάλλοντας -εν είδει μάλιστα μονοδρόμου- τη δική της θεώρηση των σχέσεων οικονομίας - πολιτικής (Σωτηρέλης, 2017:15-17).

δ. Η μοναδική ευκαιρία ανασύνταξης που προσέφερε η χρηματοπιστωτική κρίση του 2008, ως δομική κρίση του νεοφιλελεύθερου μοντέλου, περνάει

³ Ο Γιάννης Μπαλαμπανίδης διευκρινίζει στο σημαντικό έργο του για τον Ευρωκομμουνισμό ότι στις χώρες του Ευρωπαϊκού Νότου, όπου απουσίαζε μια ισχυρή σοσιαλδημοκρατική παράδοση αντίστοιχη με εκείνη των χωρών του Βορρά, τα ευρωκομμουνιστικά κόμματα ανέλαβαν κατ' ουσίαν, αν και με διαφορετική πολιτική ρητορική και αισθητική, πολλές κρίσιμες λειτουργίες της Σοσιαλδημοκρατίας, όπως η ενσωμάτωση της εργατικής τάξης στο πολιτικό σύστημα ή η προώθηση διαδικασιών θεσμικού, κοινωνικού και οικονομικού εκσυγχρονισμού.

στη συνέχεια, ανεκμετάλλευτη από τις δυνάμεις της Σοσιαλδημοκρατίας, που αποτυγχάνουν να αναπροσαρμόσουν έγκαιρα και πειστικά τη στρατηγική τους. Αυτές, αφού πρώτα υπέκυψαν στις «σειρήνες» της παγκοσμιοποίησης (Μίχας και Σκάλκος, 2005: 83-145) και της αστήρικτης προσδοκίας για υψηλούς ρυθμούς ανάπτυξης, οι οποίες θα επέτρεπαν δήθεν τη διατήρηση του «ευρωπαϊκού κοινωνικού μοντέλου», αναδιπλώθηκαν άνευ όρων σε λογικές «εθνικού συμφέροντος», ιδίως μετά την κατάρρευση της ιδέας της αυτορρύθμισης των αγορών, που συμπαρέσυρε και τη σύλληψη του «Τρίτου Δρόμου». Φανερώνοντας σοβαρό προγραμματικό κενό και πολιτική αμηχανία μπροστά στις εξελίξεις, μετωρισμένη ανάμεσα στις παραδοσιακές συνταγές λιτότητας και σε έναν βερμπαλιστικό ευρω-κεϋνσιανισμό, η σοσιαλδημοκρατική ταυτότητα υπέστη, έτσι, μια τραυματική πολλαπλή αποδόμηση: τόσο στο επίπεδο της κυβερνητικής αποτελεσματικότητάς της όσο και σε αυτό της ικανότητάς της να προωθεί δομικές μεταρρυθμίσεις και προγραμματικές καινοτομίες για την αντιμετώπιση των κρίσεων (Μοσχονάς, 2016; Σωτηρέλης, 2021).

1.2 Η κρίση του εθνοκρατικού μοντέλου οργάνωσης της εξουσίας

α. Οι προβληματικές πτυχές του κυρίαρχου μοντέλου, και ιδίως η φενάκη της αυτορρυθμιζόμενης οικονομίας, συνέχιζαν να τροφοδοτούν την ελπίδα και τις αναζητήσεις για μια «Νέα Αριστερά», η οποία, εφόσον κατόρθωνε να συγκροτηθεί ως αξιόπιστη εναλλακτική πολιτική δύναμη, θα ήταν σε θέση να εγγυηθεί, με συγκεκριμένες εφικτές αλλαγές και δομικές μεταρρυθμίσεις, μια νέα ισορροπία μεταξύ οικονομίας και πολιτικής. Στο σημείο αυτό, όμως, ανέκυπταν σημαντικές θεωρητικές και πρακτικές δυσκολίες. Τούτο διότι η γενικόλογη επίκληση του μεταρρυθμιστικού ιδεώδους εύκολα εκφυλίζεται σε «θεολογική» ματαιοπονία, αν δεν ξέρουμε «τι» θέλουμε να αλλάξουμε και κυρίως «για ποιον» να το αλλάξουμε. Η βασική δυσκολία συνδέεται, στην πραγματικότητα, με το γεγονός ότι το μεταρρυθμιστικό εργαλείο του κράτους, ακόμη και στην εποχή της σοσιαλδημοκρατικής ακμής, ποτέ δεν αποτελούσε έναν ουδέτερο, άχρωμο ή εύπλαστο μηχανισμό «παντός καιρού», αλλά πολιτική αποτύπωση συγκεκριμένων κοινωνικο-οικονομικών συσχετισμών, με συγκεκριμένη παράδοση και ιστορικότητα, τόσο σε εθνικό όσο και σε παγκόσμιο επίπεδο. Μια από τις μεγαλύτερες αριστερές αυταπάτες, που ταλαιπώρησε για χρόνια την υπόθεση της ανασύνταξης του αριστερού μεταρρυθμιστικού, ήταν (και παραμένει σε μεγάλο βαθμό) η ιδέα ότι ένα ευρωπαϊκό εθνικό κράτος θα μπορούσε μόνο του, αγνοώντας την ισχύ των διεθνών αγορών και τις δεσμεύσεις του ενιαίου ευρωπαϊκού οικονομικού χώρου (Μοσχονάς, 2009)⁴, να εφαρμόσει

⁴ Ο J. E. Stiglitz, ωστόσο, απορρίπτει την άποψη ότι στο σημερινό παγκοσμιοποιημένο οικονομικό περιβάλλον έχει εξαιρεθεί πλήρως η δυνατότητα των εθνικών κυβερνήσεων να ακολουθήσουν αυτόνομες πολιτικές που θα διαφοροποιούνται από τις επιταγές των διεθνών αγορών και οργανισμών και τις νεοφιλελεύθερες συνταγές. Στην κατεύθυνση αυτή, υπογραμμίζει τη σημασία της αξιοποίησης του κράτους ως αναπτυξιακού μοχλού, παραπέμποντας στις επιτυχημένες «καλές πρακτικές» των χωρών της Ανατολικής Ασίας, που κατάφεραν να εξασφαλίσουν υψηλούς ρυθμούς ανάπτυξης, κυρίως χάρη στη δημόσια στήριξη των αγορών και μια σειρά μεταρρυθμίσεων με στόχο την διαφύλαξη της

ουσιωδώς διαφορετικές πολιτικές από εκείνες της κυρίαρχης οικονομικής ελίτ και ορθοδοξίας. Αν, λοιπόν, το δίπολο «παγκοσμιοποίηση – Ευρωπαϊκή Ένωση» έβλαψε πρωτίστως την Αριστερά, υπό την σοσιαλδημοκρατική αλλά και τη ριζοσπαστική εκδοχή της, είναι επειδή αυτή πάντα έβλεπε στο εθνικό κράτος τον βασικό μοχλό για τον σχεδιασμό και την εφαρμογή των πολιτικών της. Το εθνικό κράτος ήταν συγχρόνως ο παράγοντας υλοποίησης των προγραμμάτων της και το βασικό συστατικό στοιχείο της προγραμματικής της ταυτότητας, υπό την έννοια ότι μόνον αυτό μπορούσε αυτοτελώς να δημιουργεί «γεγονότα», καθοδηγώντας την εθνική παραγωγή, πυροδοτώντας την κεφαλαιακή συσσώρευση, αλλά και ελέγχοντας την κοινωνική δυναμική με ευρύτερες διανεμητικές και αναδιανεμητικές δράσεις. Πιο χαρακτηριστικές περιπτώσεις ήταν το «New Deal» της προπολεμικής Αμερικής (Galbraith, 1998:101-149), αλλά και το αναπτυξιακό «θαύμα» της μεταπολεμικής Ευρώπης.

β. Η αποδυνάμωση του -άλλοτε «θαυματοουργού»- εργαλείου του εθνικού κράτους, σε συνθήκες παγκόσμιας αναδιάρθρωσης της παραγωγικής κλίμακας και κρίσης της εθνικής παραγωγής, αφαιρεί, ωστόσο, από την Αριστερά όχι μόνο το ταξικό (συμμαχία μεσαίων στρωμάτων και εργατικής τάξης), αλλά και το προγραμματικό της υποστήριγμα για τον σχεδιασμό, την άσκηση και την ανανέωση των πολιτικών της. Η εξέλιξη αυτή συμβαδίζει, εάν δεν την προκαλεί, με την γενικευμένη πεποίθηση ότι η Σοσιαλδημοκρατία, ως πολιτική κατεύθυνση, είναι πλέον παρωχημένη και ιστορικά και ιδεολογικά, επειδή γεννήθηκε στο απόγειο της Βιομηχανικής Επανάστασης και του εθνικού κράτους, σε απόλυτη σύμπλευση με μια ιδέα που κατέρρευσε παταγωδώς το 1989 μαζί με το «σιδηρούν παραπέτασμα»: ότι η κατάκτηση και ο έλεγχος της πολιτικής εξουσίας σε εθνικό επίπεδο και η συναφής αξιοποίηση του κρατικού μηχανισμού μπορούσαν να επιφέρουν τη ριζική αλλαγή της κοινωνίας και του κόσμου (Μαραντζίδης, 2018). Η ριζική αμφισβήτηση του «εθνοκρατικού αναγωγισμού» (Βούλγαρης, 2008) οριοθετεί πλέον με έναν εντελώς νέο τρόπο το πλαίσιο της παραγωγικής διαδικασίας, την επικράτεια της πολιτικο-διοικητικής εξουσίας, αλλά και το ίδιο το πεδίο του πολιτικο-ιδεολογικού ανταγωνισμού. Η «παραδοσιακή εθνοκρατική κυριαρχία» (Βούλγαρης, 2008:375-378) υποχωρεί θεαματικά και μαζί της χάνεται η ακτινοβολία και η αναλυτική ικανότητα του πάλαι ποτέ ηγεμονικού σχεδίου της εθνοκρατικά προσανατολισμένης Σοσιαλδημοκρατίας.

1.3 Διάψευση του «πρωτείου της πολιτικής» και η αναδιάρθρωση του εθνικού κράτους

α. Σε συνθήκες ήττας των ιδεών της Αριστεράς (Σιακαντάρης, 2019) και ιστορικής διάψευσης του «πρωτείου της πολιτικής», δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι η ΕΕ σταδιακά εξελίσσεται σε παγκόσμιο κέντρο του οικονομικού συντηρητισμού, εθισμένο να απορρίπτει κάθε ριζοσπαστική οικονομική ιδέα και να παράγει συνεχώς δημοκρατικά ελλείμματα και περιφερειακές ανισότητες, την ίδια στιγμή κοινωνικής συνοχής και την καταπολέμηση των ανισοτήτων (Stiglitz, 2003: 433-474).

που ο πολύπλοκος και πολυκεντρικός χαρακτήρας της θεσμικής της συγκρότησης προβάλλει ανυπέβλητα εμπόδια σε κάθε απόπειρα για γρήγορη λήψη ή ουσιαστική αλλαγή των σημαντικών αποφάσεων. Τίθεται, έτσι, ένα πρόβλημα πολιτικής ταυτότητας για την Αριστερά που πασχίζει να διατηρήσει την ευρωπαϊκή της επιλογή, παγιδευμένη σε ένα σύστημα, το οποίο υπό την καταθλιπτική επιρροή της ΤΙΝΑ ("There Is No Alternative") ακυρώνει εγγενώς κάθε σχέδιο σοβαρού μετασχηματισμού των θεσμών και της οικονομίας. Η συνειδητοποίηση αυτής της υπαρξιακής αντίφασης έχει ωθήσει πολλούς σοσιαλδημοκράτες την τελευταία δεκαετία να εγκαταλείψουν τις υπεροπτικές ευρωκεντρικές αυταρέσκειές τους και να υποστηρίξουν ενθέρμως ότι η υπέρβαση των δομικών θεσμικών και οικονομικών καταναγκασμών της Ένωσης επιτυγχάνεται μόνο με ισχυρές δόσεις πολιτικού βολонταρισμού ενάντια στο όποιο δυσμενές οικονομικό ή θεσμικό πλαίσιο (Παπατόλιας, 2020α: 148-153).

β. Ολοένα και περισσότερο προβάλλεται σήμερα η άποψη ότι η σημερινή φάση της ιστορικής κρίσης προσφέρεται για μια ουσιαστική αλλαγή του συσχετισμού δύναμης που θα επιτρέψει την εφαρμογή νέων πολιτικών, ξεκινώντας από μια ήπια εκδοχή σοσιαλδημοκρατικού μεταρρυθμισμού και καταλήγοντας σε δομικές αλλαγές και ανάδειξη νέων ταυτοτήτων στη φυσιογνωμία της Ένωσης. Στο πλαίσιο ενός τέτοιου βολонταρισμού, προτείνεται να αναζητηθεί και η ανάκτηση της περιλάλητης «αυτονομίας της πολιτικής», με άξονα ένα ανανεωμένο Εθνικό Κράτος, το οποίο θα πρέπει να αναδιατάξει τις δυνάμεις του και να αναδιοργανωθεί πλήρως, ώστε να ανταποκριθεί στον ρόλο ενός αποτελεσματικού «κράτους-στρατηγείου», με την ισχυροποίηση των θεσμών αποκέντρωσης και αυτοδιοίκησης, καθώς και την ουσιαστική αναβάθμιση των ρυθμιστικών και ελεγκτικών λειτουργιών του. Η διεύρυνση του περιεχομένου και του ρόλου του κράτους πρόνοιας, αλλά και η προοπτική μιας νέας οργάνωσης του κρατικού παρεμβατισμού, αναδεικνύονται, έτσι, ως τα σύγχρονα συστατικά στοιχεία της «προοδευτικής διακυβέρνησης», προκειμένου να επιτευχθούν τρεις αλληλένδετοι στόχοι: πρώτον, ο δημοκρατικός και κοινωνικός έλεγχος της αγοράς, ιδίως στις συνθήκες του αναδυόμενου παραγωγικού και οικονομικού προτύπου, δεύτερον, η εγγυημένη προστασία των δημόσιων αγαθών και υπηρεσιών υπό την απειλή της σύγχρονης «τέλειας καταιγίδας» και, τρίτον, οι αναγκαίες θεσμικές προσαρμογές, με όρους δικαιοσύνης και ισότητας, στο πλαίσιο των ραγδαίων τεχνολογικών εξελίξεων και ανακατατάξεων της 4ης Βιομηχανικής Επανάστασης.

2. ΟΙ ΔΙΑΦΟΡΕΤΙΚΕΣ ΦΑΣΕΙΣ ΚΑΙ ΕΚΔΟΧΕΣ ΤΟΥ «ΕΠΙΤΕΛΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ»

Η συνδυασμένη επιδίωξη πολιτικής αυτονομίας και κρατικής αποτελεσματικότητας παραπέμπει ιστορικά και εννοιολογικά στην ιδέα του «επιτελικού κράτους».

Από ιστορική σκοπιά, το πρώιμο επιτελικό κράτος είναι συνυφασμένο με τον παρεμβατισμό του μεταπολεμικού κευνσιανού μοντέλου⁵ και το ιεραρχικό πρότυπο του ηπειρωτικού πολιτικο-διοικητικού συστήματος. Τα μεταπολεμικά ευρωπαϊκά συντάγματα αποτυπώνουν, έτσι, μια αποκρυσταλλωμένη ισορροπία μεταξύ αγοράς και πολιτικής, που εκφράζεται πρωτίστως με τη ρητή κατοχύρωση του οικονομικού ρόλου του κράτους. Παράλληλα, η έξαρση των επιτελικών λειτουργιών συμπίπτει με την εξάπλωση του κρατικού παρεμβατισμού, υπό την έννοια του κεντρικού συντονισμού και ελέγχου των οικονομικών δραστηριοτήτων, αλλά και της «καθοδήγησης» των δυνάμεων της αγοράς με την σταθερή υποστήριξη των μηχανισμών μιας ιεραρχικά δομημένης κεντρικής διοίκησης.

2.1 Το επιτελικό κράτος στο περιβάλλον της παγκοσμιοποίησης

α. Στη δεκαετία του 1990 διαπιστώνεται μια διπλή τομή στη λειτουργία του κράτους: Πρώτον, η παγκοσμιοποίηση επιφέρει την αποδυνάμωση της ρυθμιστικής του ικανότητας και αμφισβητεί το πρωτείο του στην κοινωνικο-οικονομική ζωή. Δεύτερον, το κράτος αναλαμβάνει πλέον το ίδιο την ευθύνη να «καθοδηγήσει» τη μεταρρύθμισή του, προκειμένου να εξασφαλίσει την αποτελεσματική υλοποίηση των πολιτικών του. Εν όψει αυτών των μεταβολών, το επιτελικό κράτος προβάλλει ως η οργανωτική προσαρμογή του κράτους πρόνοιας στο νέο περιβάλλον της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας και της συνακόλουθης κρίσης του κλασικού μοντέλου κρατικού παρεμβατισμού. Την ίδια περίοδο κυριαρχούν οι προσεγγίσεις του «New Public Management» (NPM) που προτάσσουν την εισαγωγή της εμπορικής σκέψης και τον «πελατοκεντρικό» προσανατολισμό της Διοίκησης. Στο νέο αυτό αντιληπτικό πλαίσιο, η ενίσχυση της στρατηγικής ικανότητας του κράτους επιτυγχάνεται με τη συστηματική διάκριση ανάμεσα στις «επιτελικές-στρατηγικές» αρμοδιότητες της κεντρικής διοίκησης και τις «εκτελεστικές-επιχειρησιακές» αρμοδιότητες, οι οποίες εκχωρούνται σε αποκεντρωμένες δομές, κατά το πρότυπο της εδραιωμένης πρακτικής στη σοσιαλδημοκρατική Σουηδία (όπου συνυπήρχε η κρατοκεντρική με την συμμετοχική παράδοση), ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του 1960.

⁵ Η λογική της κρατικής παρέμβασης του Keynes, η ενίσχυση των νοικοκυριών και επιχειρήσεων, καθώς και η ενίσχυση του προγράμματος δημοσίων επενδύσεων με στόχο την ενίσχυση της ζήτησης, πάνω στην οποία θα μπορέσει να προσαρμοστεί η παραγωγή και η προσφορά, αποτελούν διαχρονικές οικονομικές αξίες. Η μεγάλη ανατροπή του Keynes στην σφαίρα των ιδεών έγκειται στη συστηματική ανάδειξη του ενεργού ρόλου του κράτους ως αναγκαίας συνθήκης για την οικονομική ανάπτυξη και την κοινωνική συνοχή, στο βαθμό που μετριάξει τις ακρότητες του οικονομικού κύκλου και οδηγεί με ασφάλεια την οικονομία σε σταθερά ανοδική πορεία. Ήδη από την περίοδο του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου, αλλά κυρίως μετά το «κραχ» του '29, σημαντικές εξελίξεις έλαβαν χώρα αναφορικά με την παρέμβαση της Πολιτείας όσον αφορά τον συντονισμό της αγοράς, αφού η αναγκαιότητα αντιμετώπισης των εκρηκτικών καταστάσεων αθλιότητας, ως επακόλουθο της οικονομικής κρίσης, έκαναν επιτακτική την κρατική παρέμβαση (επιδόματα ανεργίας, ασφάλιση για ατυχήματα, ασθένεια και γηρατειά). Είναι χαρακτηριστικό ότι ήδη από το 1931-1932 πολλές ισχυρές καπιταλιστικές χώρες (ΗΠΑ, Βρετανία, Καναδάς, χώρες της σκανδιναβικής χερσονήσου) εγκαταλείπουν τον «κανόνα χρυσού» και το ελεύθερο εμπόριο, ενώ νωρίτερα έχουν εγκαταλείψει και τον κανόνα του ισοσκελισμένου προϋπολογισμού (Χατζηπροκοπίου, 2007; Skidelsky, 2012).

Τα αποτελέσματα αυτής της θεσμικής αρχιτεκτονικής παρέμειναν, ωστόσο, αμφιλεγόμενα. Η ιδέα ενός «κράτους σε απόσταση» δέχθηκε ισχυρή κριτική, κυρίως από αριστερή και σοσιαλδημοκρατική σκοπιά, καθώς το κράτος που «αποσύρεται» σε ένα ρόλο στρατηγικής θέασης ταυτίστηκε σε κάποιες προσεγγίσεις με την κυριαρχία της νεοφιλελεύθερης ιδεολογίας, η οποία, διαχωρίζοντας τη «σύλληψη» από την «εφαρμογή» των πολιτικών, άφηνε εκτεθειμένες τις δημόσιες πολιτικές στα ιδιωτικά συμφέροντα, που αξιοποιούσαν τη διάκριση αυτή για να «αποικιοποιήσουν» το όλο διοικητικό σύστημα.

β. Η χρηματοπιστωτική κρίση του 2008 λειτουργεί σαν καταλύτης, καθώς οι εννοιολογήσεις του επιτελικού κράτους αλλάζουν ριζικά μόνο μετά από το ξέσπασμά της, όταν δηλαδή αρχίζει να γίνεται ευρέως αντιληπτός ο χαμηλός βαθμός προετοιμασίας των κρατικών και ενωσιακών μηχανισμών, εξαιτίας της μακρόχρονης απεμπόλησης του σχεδιαστικού ρόλου της δημόσιας εξουσίας (Παπατόλιας, 2021: 13-54). Η συνειδητοποίηση της «αυταπάτης» ότι θα ήταν δυνατό να ελαττώσει κανείς τις διαστάσεις του κράτους, επαναφέρει στην ημερήσια διάταξη τη «διοικητική μεταρρύθμιση», η οποία όχι μόνο δεν διακηρύσσει την «απόσυρση» του κράτους, αλλά αντιθέτως προβάλλει την ενίσχυση του επιτελικού ρόλου του, επαναφέροντας το αίτημα για «επιστροφή της πολιτικής», δηλαδή το αίτημα της επανενεργοποίησης των λειτουργιών πολιτικής καθοδήγησης της μεταρρύθμισης. Όλες, μάλιστα, οι εκδοχές του «ύστερου» επιτελικού κράτους προϋποθέτουν μια τριπλή αναοριοθέτηση (οργανωτική, λειτουργική, χωρική) της αποστολής του κράτους, στην οποία συχνά προσφεύγουν και οι ποικίλες προσεγγίσεις περί «προοδευτικής διακυβέρνησης». Η πρώτη αφορά τη γνωστή θεμελιώδη διάκριση μεταξύ επιτελικών και εκτελεστικών λειτουργιών, η δεύτερη την πρακτική της λειτουργικής κατάτμησης και αποκέντρωσης της διοικητικής δράσης, και η τρίτη την αρχή της «συμμετοχικής» και πολυεπίπεδης «διακυβέρνησης».

γ. Το νέο επιτελικό κράτος κάνει αισθητή την παρουσία του στις περισσότερες δυτικές χώρες που ανασυντάσσονται μετά την παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση του 2008, προκειμένου να βελτιώσουν την ικανότητα καθοδήγησης των πολιτικών που επιτάσσει το νέο παγκόσμιο περιβάλλον της κρίσης. Η εξέλιξη αυτή γίνεται ιδιαίτερα αισθητή στη χώρα μας, η οποία κατά την περίοδο της εφαρμογής των Προγραμμάτων Δημοσιονομικής Προσαρμογής μετατρέπεται σε κατ' εξοχήν πεδίο εφαρμογής τέτοιων «μεταρρυθμίσεων», οι οποίες, τουλάχιστον σε ρητορικό επίπεδο, διακηρύσσουν σταθερά την επιδίωξη της ενίσχυσης της κρατικής «επιτελικής ικανότητας» ως προϋπόθεσης για την οριστική έξοδο από την κρίση. Δεν είναι συμπτωματικό ότι ήδη από το 2011 συστήνεται η πρώτη Επιστημονική – Νομοπαρασκευαστική Επιτροπή για την αναμόρφωση του διοικητικού συστήματος στην κατεύθυνση του επιτελικού κράτους, η οποία μάλιστα, στο Σχέδιο Νόμου («Σχέδιο Σωτηρέλη») που συνέταξε, αποτυπώνει με σαφήνεια τη βασική διάκριση μεταξύ «επιτελικών»

και «εκτελεστικών» αρμοδιοτήτων στη λειτουργία της Δημόσιας Διοίκησης (Παπατόλιας, 2021: 148-195; Σωτηρέλης, 2010, 2011). Παρότι το Σχέδιο αυτό δεν ετέθη ποτέ για ψήφιση στη Βουλή, η ρητορική περί «επιτελικών αρμοδιοτήτων», αναγκαίων για την αναπτυξιακή και θεσμική επανεκκίνηση της χώρας, συνεχίζει να επιβιώνει στο ανώτερο θεσμικό και πολιτικό επίπεδο, οδηγώντας, το 2019, στην ψήφιση του ομώνυμου νομοθετήματος, το οποίο διατηρεί αρκετές όψεις της επιτελικής διακυβέρνησης, ως μεθόδου πολιτικής και οργανωτικής καθοδήγησης, εγκαταλείποντας όμως τη «*summa divisio*» μεταξύ στρατηγικών και εκτελεστικών λειτουργιών του κράτους⁶. Αυτό ακριβώς είναι το μείζον έλλειμμα του πρόσφατου νομοθετήματος σε σχέση με το «παράδειγμα» του επιτελικού κράτους που κυριαρχεί στις διοικητικά ανεπτυγμένες δυτικές χώρες από την κρίση και μετά.

2.2 Η εναλλακτική νοηματοδότηση της «επιτελικής διακυβέρνησης»

α. Από τις διάφορες εκδοχές του νέου επιτελικού κράτους, εκείνη που συνάδει περισσότερο με την σκοπιά της «προοδευτικής διακυβέρνησης» είναι αυτή που συνδέει την επιτελική δραστηριότητα με την οργάνωση, σε μακροπρόθεσμη βάση, της «εταιρικής σχέσης» μεταξύ κεντρικής κυβέρνησης, αποκεντρωμένων φορέων και κοινωνίας. Αυτό το νέο διοικητικό παράδειγμα προτείνει την πλήρη αναπροσαρμογή της διοικητικής πυραμίδας μέσω της λειτουργικής αυτονομίας των δημόσιων υπηρεσιών κατά το «σουηδικό μοντέλο» των «εκτελεστικών φορέων», που αναλαμβάνουν την υλοποίηση των δημόσιων πολιτικών, λογοδοτώντας για τις επιδόσεις τους έναντι των Υπουργείων και των κοινωνικών φορέων. Στην πραγματικότητα, η επιτελική ενορχήστρωση μιας τέτοιας «εταιρικής σχέσης» μπορεί να νοηθεί με δύο διαφορετικούς -και πολιτικά ανταγωνιστικούς- τρόπους: είτε α) αποκλειστικά με τη διευκόλυνση των οικονομικών δρώντων ώστε να αξιοποιήσουν τις δυνατότητες της αγοράς, όπως προτείνουν οι θιασώτες του νεοφιλελεύθερου NPM, είτε β) με

⁶ Ο βασικός άξονας κριτικής στον Ν. 4622/2019 είναι ότι αυτός διαπνέεται από ένα πνεύμα «οργανωτισμού», καθώς επικεντρώνεται σχεδόν αποκλειστικά στην οργανωτική διάσταση του διοικητικού συντονισμού και της πολιτικής εποπτείας, αποδίδοντας περιορισμένη σημασία στο ίδιο το περιεχόμενο της «κυβερνητικής ύλης» και τον τρόπο διαμόρφωσης των τομεακών πολιτικών με την συνέργεια όλων των διοικητικών και κοινωνικών εταίρων. Ένα δεύτερο σημείο κριτικής είναι ότι το νομοθέτημα δεν υπηρετεί μια ορθή και ολοκληρωμένη αντίληψη περί «επιτελικότητας» στη διακυβέρνηση, αλλά ότι είναι προσχηματικά και ψευδεπίγραφα «επιτελικό», υποκρύπτοντας καθαρά συγκεντρωτικές και χειραγωγικές σκοπιμότητες πίσω από τη χρήση του συγκεκριμένου όρου. Έτσι, ενώ η έννοια της επιτελικής διακυβέρνησης προϋποθέτει εξ ορισμού την οριζόντια δικτύωση των δημόσιων υπηρεσιών με βάση συγκεκριμένα «λειτουργικά πεδία» άσκησης πολιτικής, στον Ν. 4622/2019 δεν λαμβάνεται καμία σοβαρή μέριμνα για την κατηγοριοποίηση και αξιολόγηση των 23.142 αρμοδιοτήτων των Υπουργείων (καταγραφή του 2012), οι οποίες αποτελούν και το πραγματικό μέτρο των αυξημένων αναγκών του κυβερνητικού συντονισμού. Το πρόσφατο νομοθέτημα δεν περιλαμβάνει καμία απολύτως ρύθμιση ούτε ως προς την κομβική αυτή αξιολόγηση και διάκριση, που αποτελεί το «σήμα-κατατεθέν» του «ύστερου» επιτελικού κράτους, ούτε ως προς τον στοιχειώδη προσδιορισμό της πολυεπίπεδης διακυβέρνησης ή της αποσαφήνισης των σχέσεων κεντρικού κράτους – αποκέντρωσης. (Παπατόλιας, 2021: 223-262).

την προώθηση της συμμετοχικής διοίκησης, την αναβάθμιση του ρόλου της Αυτοδιοίκησης και τις οριζόντιες μορφές συνεργασίας και διαπραγμάτευσης μεταξύ Διοίκησης και κοινωνικών εταίρων για τον καθορισμό κοινών στόχων δημόσιας πολιτικής, όπως προτείνει η «προοδευτική διακυβέρνηση» της ανανεωμένης Σοσιαλδημοκρατίας. Από τη σκοπιά της «προοδευτικής διακυβέρνησης» η «διαβουλευτική διοίκηση» αποκτά προβάδισμα έναντι του NPM⁷, ενώ στο νεοφιλελεύθερο μοντέλο αντιπαρατάσσεται το μοντέλο της «διαδικαστικής δημοκρατίας» (με έντονες αναφορές στον Habermas και τον Rawls), που συνδυάζει τις αρετές του κεντρικού κρατικού σχεδιασμού με την δυναμική της κοινωνικής οικονομίας και τις δημιουργικές συμπράξεις του δημοσίου με τον ιδιωτικό τομέα.

Αυτό το εναλλακτικό επιτελικό κράτος που οργανώνει την εταιρική σχέση δημοσίου, αγοράς και κοινωνίας των πολιτών, διευρύνοντας συνεχώς τη δημοκρατική ταυτότητα της κρατικής οργάνωσης και της Δημόσιας Διοίκησης, εντάσσεται αρμονικά στο αξιακό οπλοστάσιο της «προοδευτικής διακυβέρνησης». Είναι χαρακτηριστικό ότι η εν λόγω σύλληψη περιλαμβάνεται παγίως -αν και χωρίς σταθερή ορολογία- στις διάφορες προγραμματικές αναφορές και αναζητήσεις σχετικά με το -υπό συγκρότηση- πολιτικό υποκείμενο μιας Νέας Πλουραλιστικής Αριστεράς, πρόθυμης να επενδύσει συστηματικά στη συμμετοχική βίωση των κινημάτων και των ποικίλων πρωτοβουλιών ενός διευρυμένου δημοσίου χώρου, όπου σφυρηλατείται ο κοινωνικός δεσμός, ως αδιάσπαστη ενότητα ελευθερίας, συμμετοχής και αλληλεγγύης.

⁷ Η έλλειψη, σε διεθνές επίπεδο, ενός εναλλακτικού παραδείγματος μεταρρυθμιστικής στρατηγικής, συνδεδεμένης με τις προτεραιότητες ενός βιώσιμου και κοινωνικά ισόρροπου υποδείγματος ευημερίας, διευκόλυνε την επί σειρά ετών «μηχανιστική αναπαραγωγή των τυποποιημένων συνταγών του NPM» σχετικά με την οργάνωση της δημόσιας εξουσίας (κυρίως ως δράσεις «απορρύθμισης» ή «outsourcing» προς τον ιδιωτικό τομέα), που υποκατέστησε μια αμήχανη αναζήτηση βέλτιστων πρακτικών χωρίς θεωρητική βάση και συνεκτική μεθοδολογία. Ο Θ. Τσέκος επισημαίνει σχετικά ότι οι διαδικασίες εφαρμογής μεταρρυθμιστικών προγραμμάτων με «NPM πρόσημο» παρουσίασαν μεγάλες αδυναμίες και στο επίπεδο του στρατηγικού προγραμματισμού και σε αυτό της αποτελεσματικής υλοποίησης προγραμμάτων διοικητικών μεταρρυθμίσεων. Έτσι, παρά τη ρητορικού τύπου ανάδειξη της αναγκαιότητας μιας δημόσιας ρυθμιστικής εξουσίας, στο επίπεδο της εφαρμοσμένης πολιτικής, οι νεοφιλελεύθερες συνταγές εξακολουθούσαν να κυριαρχούν, καθώς συνέβαλαν σε αυτό και οι δημοσιονομικές πιέσεις της εξελισσόμενης κρίσης. Έτσι, στο μεν πεδίο της ρυθμιστικής πολιτικής, παρά τις συζητήσεις επί ιδεών και αρχών, ουσιαστικές ενέργειες για τον περιορισμό του ανεξέλεγκτου χρηματοπιστωτικού συστήματος, όπως τα εργαλεία τύπου φόρου Tobin στις συναλλαγματικές μετατροπές, έμειναν απλές διακηρύξεις, στο δε πεδίο των δομικών αλλαγών, υπό το πειστικό επιχείρημα του περιορισμού των κρατικών ελλειμμάτων, η εκχώρηση δραστηριοτήτων στον ιδιωτικό τομέα συνεχίστηκε απρογραμμάτιστα. Την ίδια στιγμή, ωστόσο, άρχισαν να αναδύονται στοιχεία ενός εναλλακτικού υποδείγματος θεσμικών πλεονεκτημάτων για τις εθνικές οικονομίες, εξαιτίας κρατικών πολιτικών και διευθετήσεων στον τομέα της προώθησης της τεχνολογικής και επιχειρηματικής καινοτομίας. Όπως εξηγεί ο Τσέκος, μεταφέροντας το υπόδειγμα των Hall και Soskice ως προς τη μελέτη των «συγκριτικών θεσμικών πλεονεκτημάτων» για τις εθνικές οικονομίες, «ο (παρεμβατικός) ρόλος του Κράτους έχει αποδειχθεί κρίσιμος για οικονομίες που βρέθηκαν στο κατώφλι της οικονομικής ανάπτυξης με χαρακτηριστικό παράδειγμα ασιατικές χώρες όπως η Ιαπωνία, η Ταϊβάν, η Νότια Κορέα, η Κίνα και το Βιετνάμ, όπου η στήριξη του κράτους στην επιχειρηματική προσπάθεια υπήρξε τόσο συστηματική και πυκνή, ώστε συχνά να μην διακρίνεται πού σταματούσαν οι δημόσιες ενέργειες και το πού άρχιζαν οι επιχειρηματικές» (Τσέκος, 2014:75-79).

β. Οι ποικίλες μορφές συνεργατικής διαμόρφωσης των πολιτικών συνδέονται στενά και με την ιδέα της «πολυεπίπεδης διακυβέρνησης», στην οποία το κράτος διατηρεί την ικανότητά του να καθοδηγεί τις πολιτικές, ενορχηστρώνοντας τη συνεργασία μεταξύ των πολλαπλών διοικητικών επιπέδων και κατευθύνοντας τη σύνθεση των διαφορετικών κοινωνικών οπτικών και συμφερόντων, ώστε να εφαρμόζονται μακροπρόθεσμες στρατηγικές δημοσίου συμφέροντος. Αξίζει να αναφερθούν οι ιδιαίτερα πρωτοποριακές αναπτύξεις της ΚΕΔΕ για τον προγραμματισμό και την υλοποίηση των δημόσιων πολιτικών σε εθνικό, περιφερειακό και τοπικό επίπεδο, τα οποία συλλειτουργούν αρμονικά σε ένα ενιαίο αλλά πολυεπίπεδο σύστημα⁸ ισότιμων θεσμικών εταίρων.

γ. Το αξιακό και ιδεολογικό υπόβαθρο αυτής της συμμετοχικής εκδοχής της «επιτελικότητας» ανάγεται σε μια ανανεωμένη νοηματοδότηση για τη συλλογική ευημερία, τη δημόσια αναδιανομή και τη νέα «συμπεριληπτική κοινωνία», όπου οι αξίες της «ισονομίας» και της «ισοπολιτείας» νοούνται ως ισόρροπη ικανότητα επιρροής όλων των κοινωνικών ομάδων στη λήψη των αποφάσεων, ενώ και η επιδίωξη της «ισηγορίας» συνδέεται με συγκεκριμένους μηχανισμούς ανοικτής διαβούλευσης και ισότιμης έκφρασης των διαφορετικών απόψεων στη διαμόρφωση των δημόσιων επιλογών (Τσέκος, 2014:81-82). Για το επιτελικό κράτος της «προοδευτικής διακυβέρνησης», η δημόσια εξουσία έχει το καθήκον να διασφαλίζει την διευρυμένη κοινωνική συμμετοχή στην λήψη των αποφάσεων είτε με την μορφή των «θεσμικών εγγυήσεων» σε τοπικό και θεματικό επίπεδο (πρόβλεψη συγκεκριμένων οργάνων και διαδικασιών) είτε με αυτή των ουσιαστικών προϋποθέσεων της ισοπολιτείας, όπως η παροχή πολυδιάστατης εκπαίδευσης και ουσιαστικής ενημέρωσης σχετικά με τα επίδικα στη δημόσια σφαίρα, οι δράσεις εξοικείωσης με τον ψηφιακό κόσμο και η διασφάλιση συνθηκών διαφάνειας σε όλες τις κρίσιμες πολιτικο-διοικητικές αποφάσεις.

⁸ Στην ατζέντα αυτή της «προοδευτικής διακυβέρνησης» περιλαμβάνεται και η πρόωθηση της οικονομικής ενοποίησης της Ευρώπης, με τη διαμόρφωση ισχυρών παρεμβατικών οικονομικών μηχανισμών σε πανευρωπαϊκό επίπεδο εν όψει της «αρχής της αλληλεγγύης» μεταξύ των κρατών, η οποία, παρά τις έντονες πιέσεις των διαδοχικών κρίσεων (οικονομικής και πανδημικής), δεν έχει βρεθεί ποτέ στο επίκεντρο της πολιτικής της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Σε παγκόσμιο επίπεδο, οι Οργανισμοί που συμφωνήθηκαν μεταπολεμικά στο Μπρέτον Γούντς (Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, Παγκόσμια Τράπεζα), σε συνδυασμό με κάποιους νεότερους (ιδίως ο Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης και ο Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου), παρότι στηρίζουν σήμερα πολιτικές νεοφιλελεύθερης έμπνευσης, πληρούν όλες τις οργανωτικές προϋποθέσεις, προκειμένου να αναλάβουν έναν ουσιαστικό πολιτικό έλεγχο της παγκοσμιοποίησης, όπως υποδεικνύουν σταθερά κορυφαίοι οικονομολόγοι, με επιφανέστερους τους Στίγκλιτς και Κρούγκμαν. Οι θεσμοί αυτοί, στο πλαίσιο ενός ριζικά διαφορετικού συσχετισμού δύναμης, θα μπορούσαν να λειτουργήσουν ως όργανα μιας «προοδευτικής παγκόσμιας οικονομικής διακυβέρνησης», ικανά να συνδεθούν με πρακτικές δημοκρατικού και κοινωνικού ελέγχου της παγκόσμιας αγοράς, όπως ακριβώς τις είχε οραματισθεί ο Κένυς, που συνέβαλε ενεργά στην ίδρυση του ΔΝΤ (Σωτηρέλης, 2017:103-112).

3. Η ΕΠΙΤΕΛΙΚΗ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗ ΣΤΗ ΣΥΓΚΥΡΙΑ ΤΗΣ ΠΑΝΔΗΜΙΑΣ

Η αναγκαία προσαρμογή του κράτους στα δεδομένα της εν εξελίξει πανδημίας τοποθετεί σε νέες βάσεις την προβληματική για το επιτελικό κράτος, που εστιάζει πλέον στην ικανότητα όλων των επιπέδων δημόσιας δράσης να ανταποκρίνονται στις σύνθετες και αυξημένες απαιτήσεις της υγειονομικής κρίσης. Είναι χαρακτηριστικό ότι η διαχείριση της πανδημίας έφερε στο προσκήνιο ένα νέο συνολικό δημόσιο αφήγημα για τον σύγχρονο ρόλο του κράτους, που επιχειρεί να απαντήσει στις ανάγκες και τις προκλήσεις της λεγόμενης «εποχής της διακινδύνευσης». Η ουσιώδης αλλαγή έγκειται, δι' ολίγων, στην ευρύτατα διαδεδομένη ιδέα ότι ο πολλαπλασιασμός των «ασύμμετρων απειλών» μετατοπίζει δομικά τον ρόλο του κράτους και φορτίζει με νέο νόημα τις έννοιες της «δημόσιας ασφάλειας» και της «κρατικής προστασίας» εν όψει της πρόληψης και της διαχείρισης των νέων κινδύνων. Αυτή η νέα ιεράρχηση επηρεάζει μοιραία και την εσωτερική οργάνωση του κράτους, η οποία οφείλει πλέον να προσαρμοστεί γρήγορα και αποτελεσματικά στις προδιαγραφές της αρχής της «προφύλαξης» και της «προληπτικής ασφάλειας». Η αναδιατύπωση της έννοιας της «επιτελικότητας» είναι μία από τις πρώτες συνέπειες αυτής της μεταβολής.

3.1 Η «επιτελικότητα» στην εποχή της διακινδύνευσης

α. Είναι γεγονός ότι η ιδέα της επιστροφής του κρατικού παρεμβατισμού έχει αποκτήσει μεγάλη δημοφιλία στο περιβάλλον της πανδημίας, που εκλαμβάνεται συγχρόνως ως στροφή στην κεντρική αντίληψη για τον ενεργό ρόλο του εθνικού κράτους ως εργαλείου απόκρουσης των κινδύνων και καθοδήγησης των δράσεων ανάκαμψης. Δεν είναι συμπτωματικό ότι αρκετοί ανακαλούν στη μνήμη τους το περίφημο Γραφείο Οικονομικού Σχεδιασμού (Commissariat du Plan), που ίδρυσε το 1946 ο Ντε Γκωλ, με πρώτο επικεφαλής τον Ζαν Μονέ, ενώ και το «Πλάνο», ως συμβολική αναφορά στρατηγικού σχεδιασμού, δείχνει να ανακτά την αίγλη του, εν όψει και του προγραμματισμού της μετάβασης στην οικονομία της 4ης Βιομηχανικής Επανάστασης.

β. Στο νέο αυτό πλαίσιο, αναμένεται να αναδιατυπωθεί και η οργανωτική ταυτότητα του σύγχρονου κράτους. Το «επιτελικό κράτος» δεν θα είναι πια το «ελάχιστο κράτος» της νεοφιλελεύθερης αντίληψης, αλλά το κράτος που αναπτύσσει στο έπακρο την ικανότητα της στρατηγικής πρόβλεψης των κινδύνων ή της προγραμματικής θεμελίωσης των πολιτικών του. Σε μια «προοδευτική διακυβέρνηση», ένα κράτος είναι «επιτελικό», επειδή επικεντρώνεται στις βασικές λειτουργίες της προληπτικής οργάνωσης της αβεβαιότητας και της συντονισμένης διαχείρισης όλων των διαθέσιμων πόρων απέναντι σε κάθε λογής κρίσεις ή απειλές. Είναι «επιτελικό», επειδή γνωρίζει να αναθέτει ρόλους και να κατανέμει πόρους

με πολλαπλές συνέργειες και δικτυώσεις μεταξύ των διαφορετικών επιπέδων διακυβέρνησης. Αυτό το κράτος διατηρεί την παράδοση του κεντρικού σχεδιασμού του κεινσιανού μεταπολεμικού μοντέλου, χωρίς όμως να εξαντλείται σε αυτήν. Είναι το «έξυπνο κράτος» που επινοεί διαρκώς νέα εργαλεία και πολιτικές για να ενισχύσει τις άμυνές του στο παγκόσμιο ανταγωνιστικό περιβάλλον, συνδυάζοντας την πολιτική αυτονομία με τη συνολική «ανθεκτικότητα»⁹ της κοινωνίας, της οικονομίας και του περιβάλλοντος έναντι των κρίσεων. Η έννοια της «ασφάλειας» αναδιατυπώνεται, έτσι, σε ένα μοντέλο κρατικής παρέμβασης που επιχειρεί να θωρακίσει προληπτικά την κοινωνία με καινοτομίες και αναδιανεμητικές δράσεις αναλογικής κατανομής των βαρών και δίκαιης ενίσχυσης των αδύναμων όλων των κατηγοριών, αφού οι ανισότητες εκλαμβάνονται σαν διαρκείς εστίες ανισορροπίας που πρέπει να περιορίζονται συστηματικά για να μην υπονομεύουν τη συνολική ανθεκτικότητα του συστήματος.

γ. Καθώς η «επιτελικότητα» αναδιατυπώνεται ουσιαστικά στη συνθήκη της πανδημίας, γίνεται περισσότερο από ποτέ αντιληπτό ότι ένα κράτος λειτουργεί με «επιτελικό» τρόπο μόνον όταν διαθέτει μια μακροπρόθεσμη στρατηγική για τη βελτίωση της ανθεκτικότητας της εθνικής οικονομίας και της κοινωνίας, καθώς και όταν λαμβάνει τα απαραίτητα μέτρα για την υλοποίησή της με συνεκτικές δημόσιες πολιτικές. Σε έκτακτες συνθήκες κρίσης, αντιλαμβανόμαστε πράγματι καλύτερα εάν τα Υπουργεία έχουν την ικανότητα να προγραμματίζουν τέτοιες πολιτικές, στο πλαίσιο των προβλέψεων και των εκτιμήσεων των εξειδικευμένων επιστημονικών φορέων και διεθνών οργανισμών. Τότε γίνεται ιδιαίτερα αισθητό εάν οι αρμόδιοι φορείς είναι σε θέση να παρακολουθούν την ορθή εφαρμογή τους και να διαπιστώνουν στην πράξη τα δυνατά και αδύναμα σημεία τους, ώστε να ενεργοποιούν τους μηχανισμούς διόρθωσής τους για τη διαφύλαξη της οικονομικής και κοινωνικής συνοχής.

δ. Περαιτέρω, στο επίπεδο της καθημερινής διοικητικής λειτουργίας, η υγειονομική κρίση της πανδημίας έθεσε το πλαίσιο μιας νέας συνολικής αναδιαπραγμάτευσης και μιας διαφορετικής αφήγησης για τον ρόλο του

⁹ Σε πρόσφατη μελέτη μας (Παπατόλιας, 2020α: 193-194), με αντικείμενο την κριτική αποτίμηση των ερμηνευτικών εργαλείων της πανδημίας, υποστηρίζουμε ότι η γενίκευση μιας κουλτούρας αμοιβαιοποίησης εν μέσω πανδημίας, που θέτει αναπόφευκτα το ζήτημα της υπερσυγκέντρωσης του πλούτου ως δομικής πηγής ανισορροπίας στη συντονισμένη προσπάθεια των κοινωνιών να οχυρωθούν απέναντι στους κοινούς κινδύνους, καθιστά παράλληλα «σκόπιμη την οικειοποίηση από τις εξισωτικές αντιλήψεις των εννοιών της «ανθεκτικότητας» και της θετικής «βιοπολιτικής» (δηλαδή του κοινωνικού κράτους) που παραδόθηκαν άνευ όρων στις ορέξεις του νεοφιλελεύθερου δαρβινισμού». Παραθέτουμε το σχετικό απόσπασμα: «Οι νέες εννοιολογήσεις επιβάλλονται από την επιδίωξη να συμπυκνωθεί αξιακά και συμβολικά η συλλογική μέριμνα για τη διαρκή και βιώσιμη προσαρμογή του επιπέδου προστασίας των λιγότερο ευνοημένων στρωμάτων στις νέες ανάγκες που συνεχώς γεννά η κοινωνία της διακινδύνευσης. Η νέα 'ανθεκτικότητα' δεν θα εξαντλείται πλέον μονοσήμαντα στην ανταγωνιστική επιβίωση μεταξύ των κρατών ή των κάθε λογής ελίτ για την ανάδειξη του 'ισχυρότερου παίκτη', καθώς θα υποδεικνύει εξίσου τις προϋποθέσεις της αξιοβίωτης ζωής, ακόμη και σε συνθήκες ασύμμετρων απειλών. Στην αντίληψη αυτή, η 'ανθεκτικότητα' θα βρίσκεται στον πυρήνα των πολιτικών της αναδιανομής και της 'κοινωνικοποιημένης αναδιάρθρωσης' της οικονομίας, που θα κατευθύνουν κεφάλαια και 'επενδυτικές ευκαιρίες' σε επενδύσεις που δεν θα υπονομεύουν την αξιοπρεπή διαβίωση των ασθενέστερων, όπως συνέβη τις τελευταίες δεκαετίες με την κερδοσκοπική διάβρωση του τομέα της υγείας».

σύγχρονου κράτους και τη σχέση των πολιτών με τη διοίκηση. Οι κυβερνητικές ελίτ σε ευρωπαϊκό επίπεδο αντιλήφθηκαν εγκαίρως ότι η αναγκαία λόγω πανδημίας επέκταση της ηλεκτρονικής επικοινωνίας στις καθημερινές συναλλαγές κράτους – πολίτη σηματοδοτεί μια κρίσιμη αλλαγή στο οργανωτικό και λειτουργικό πρότυπο της Δημόσιας Διοίκησης και έσπευσαν να εντάξουν, τουλάχιστον στο επίπεδο της δημόσιας ρητορικής και των επίσημων διακηρύξεων, την αναπόφευκτη ψηφιοποίηση των διοικητικών διαδικασιών, στο πλαίσιο μιας γενικότερης μέριμνας και μιας συνολικότερης στρατηγικής για τον ψηφιακό μετασχηματισμό της κοινωνίας (Πιερρακάκης, 2022).

Πράγματι, η γενικευμένη εντύπωση ενός ψηφιοποιημένου κράτους εν μέσω πανδημίας, ως «εφηρμοσμένη επιστήμη» στην υπηρεσία του δημοσίου συμφέροντος, ακόμη και όταν πρόκειται για ενέργειες απλής διοικητικής διεκπεραίωσης ή για στοιχειώδεις διαδικαστικές διευθετήσεις, εκπέμπει τον ισχυρό συμβολισμό μιας δημόσιας εξουσίας εκσυγχρονιστικής και αποτελεσματικής, που δεν διστάζει να αξιοποιήσει τις τεχνολογικές καινοτομίες για να στηρίξει τους πολίτες. Εάν μάλιστα αυτή η αίσθηση συνδυαστεί με τα εκτεταμένα παρεμβατικά μέτρα στήριξης επιχειρήσεων και εργαζομένων, ως δράσεις «φιλελεύθερου» -όχι «αναδιανεμητικού»- κεϋνσιανισμού (Μοσχονάς, 2021; Παπατόλιας, 2020α: 89-122) τότε αναδεικνύεται μια βεντάλια δημόσιων δράσεων που προβάλλουν ιδεολογικά τον συνδυασμό της «ηθικής της πεποιθήσης» με την «ηθική της ευθύνης». Κατά τον τρόπο αυτό, φιλοτεχνείται μια εικόνα τεχνοκρατικής επάρκειας και «συμπαγούς σοβαρότητας» (Μοσχονάς, 2021) της κυβερνητικής διαχείρισης, η οποία φέρνει συχνά σε αμηχανία τις δυνάμεις της Αριστεράς, σοσιαλδημοκρατικής και μη, που παραδοσιακά αντιμετώπιζαν τον κρατικό παρεμβατισμό ως προνομιακό πεδίο της ιδεολογικής και προγραμματικής τους διαφοροποίησης. Η ιδεολογική απήχηση αυτής της ατζέντας θέτει μια σειρά από νέες προκλήσεις στην Αριστερά, είτε πρόκειται για πρωτοβουλίες ανάκτησης της κυβερνητικής αξιοπιστίας της και της «συμπαγούς σοβαρότητας» των διαχειριστικών προδιαγραφών της είτε αφορούν την κοπιώδη διαμόρφωση ενός εναλλακτικού μεταρρυθμιστικού προγράμματος για την έξοδο από την κρίση που θα επιτρέψει την εκ νέου διεκδίκηση της προγραμματικής της υπεροχής.

3.2 «Τεκμηριωμένη» και «επιτελική» προοδευτική διακυβέρνηση

α. Στο πλαίσιο της αναδιατυπωμένης «επιτελικότητας» στη συγκυρία της πανδημίας, η μετάβαση από το παραδοσιακό κράτος πρόνοιας στο σύγχρονο «κράτος πρόληψης» παραμένει εξίσου ανοικτή σε μια «προοδευτική» νοσηματοδότηση αυτού του κρατικού παρεμβατισμού «νέου τύπου», κατά την οποία οι -συχνά ανεπαρκείς- δημόσιες πολιτικές στήριξης ή «επέκτασης της ζήτησης» (Χριστοδουλάκης, 2022) θα μπορούσαν να συνδυάζονται αποτελεσματικά με εκείνες της «ελεγχόμενης προσφοράς» υπηρεσιών και αγαθών. Με τον τρόπο αυτό,

μια «προοδευτική επιτελική διακυβέρνηση» θα συνέβαλε -κατά το αρχικό ιδεώδες της σοσιαλδημοκρατίας της «χρυσής τριακονταετίας»- στη σύγκλιση κοινωνικής και οικονομικής ανάπτυξης¹⁰, επαναφέροντας στο προσκήνιο και τη λησμονημένη έννοια της «κοινωνικής δημοκρατίας» (Σωτηρέλης, 2000: 349-379), για να εκφράσει στη σημερινή συγκυρία την αναγκαία συστράτευση των ζωτικών δυνάμεων της παραγωγής, της καινοτομίας και του πολιτισμού (με έμφαση στη συμπερίληψη των αναδυόμενων στρωμάτων της νέας οικονομίας της γνώσης), προκειμένου να επιτευχθεί η συλλογική θωράκιση απέναντι στις ασύμμετρες απειλές και τους επαυξημένους κινδύνους της νέας εποχής. Η έννοια της ασφάλειας και των κοινωνικών κινδύνων αναδιατυπώνεται, έτσι, σε ένα μοντέλο κρατικής παρέμβασης που δεν αναπτύσσει απλώς την προστατευτική του δράση αμέσως μετά την εκδήλωση του κινδύνου, αλλά επιχειρεί να θωρακίσει προληπτικά την κοινωνία με παραγωγικές καινοτομίες και παροχές που θα περιορίσουν τις εστίες του και θα τον καταστήσουν ελέγξιμο εν τη γενέσει του. Οι δε συνέργειες, συχνά σε ισότιμη βάση, δημόσιου και ιδιωτικού τομέα για την ανασυγκρότηση της παραγωγικής βάσης και τον τεχνολογικό εκσυγχρονισμό των υπηρεσιών, συνυπάρχουν, στην αντίληψη αυτή, με την κύρια αναδιανεμητική αποστολή του κράτους, που εκδηλώνεται με τη φορολογική πολιτική, την αναλογική κατανομή των βαρών και τη δίκαιη ενίσχυση των πληττόμενων στρωμάτων. Παράλληλα, οι ανισότητες, αντί να θεωρούνται ως αναπόφευκτη παράπλευρη επίπτωση της ελεύθερης οικονομίας, εκλαμβάνονται ως διαρκείς εστίες ανισορροπίας που πρέπει να περιορίζονται συστηματικά για να μην υπονομεύουν τη συνολική ανθεκτικότητα του συστήματος.

β. Περαιτέρω, μια σημαντική συνέπεια της πανδημίας, που μπορεί να ενταχθεί σε μια προοδευτική θέαση της «επιτελικότητας», αφορά την πρόοδο στις αντιλήψεις σχετικά με τον τρόπο προγραμματισμού και τεκμηρίωσης των πολιτικών, με γνώμονα τα πορίσματα της επιστήμης και την ανάλυση στατιστικών και εμπειρικών δεδομένων (evidence-based policy making). Η ανάγκη τεκμηρίωσης και στρατηγικής προβολής των επιλογών για τη διαχείριση της κρίσης έγινε περισσότερο από ποτέ επιτακτική, καθώς συστηματικά προβλήθηκε στο δημόσιο λόγο το αίτημα μιας «εμπεριστατωμένης» ή «τεκμηριωμένης διακυβέρνησης», υπό την έννοια της τεκμηρίωσης των πολιτικών διαχείρισης με γνώμονα τις συστάσεις επιστημονικών φορέων που βασίζονται σε «αποδείξεις» και όχι στην επιρροή πελατειακών πιέσεων ή αυθόρμητων εμπνεύσεων. Η καθημερινή διαχείριση της

¹⁰ Ο εμπλουτισμός της έννοιας της ανάπτυξης με κοινωνικές και περιβαλλοντικές παραμέτρους και η αποφυγή της ταύτισής της με τη γραμμική οικονομική μεγέθυνση, καθώς και ο προσδιορισμός του περιεχομένου της καινοτομίας με κριτήρια κοινωνικά αναγκαίων αξιών, απαιτούν έντονη και συστηματική κρατική παρέμβαση. Δεδομένης, μάλιστα, της εγγενούς τάσης της αγοράς για άνιση διανομή του κοινωνικού προϊόντος, πάντοτε υπάρχει η ανάγκη μιας αναδιανεμητικής κρατικής παρέμβασης, προκειμένου να διασφαλιστεί ένα αποδεκτό επίπεδο διαβίωσης του όλου πληθυσμού. Οι διαδικασίες στοχευμένης και ουσιαστικής αναδιανομής πρέπει, επιπλέον, να είναι εξοπλισμένες με πρόσθετες εγγυήσεις ώστε να αποτρέπουν την ιδιοποίηση κοινωνικών πόρων από ομάδες συμφερόντων που έχουν μάθει να παρασιτούν γύρω από τους αναδιανεμητικούς μηχανισμούς (Τσέκος, 2014: 79-81).

πανδημίας κατέδειξε ότι η επίτευξη των στόχων απαιτεί την επιτυχή ενεργοποίηση εκτεταμένων μηχανισμών δικτύωσης και αλληλόδρασης και τον αποτελεσματικό συντονισμό πλήθους ενεργειών και ανεξάρτητων ατόμων. Δεδομένου ότι ο «άορατος εχθρός» της πανδημίας ανταποκρίνεται ακαριαία στις αντιδράσεις, κάθε οργανωτική ανεπάρκεια ή επιχειρησιακή ολιγωρία γίνονται αισθητές με μεγαλύτερη ταχύτητα, αμεσότητα αλλά και οδύνη. Είναι χαρακτηριστικό ότι όλες οι μορφές αστόχαστης «εμπειρικής διακυβέρνησης» -όπως στην περίπτωση της Βραζιλίας- γρήγορα έδειξαν την καταστροφική τους ανεπάρκεια.

γ. Η αντίληψη μιας δημόσιας πολιτικής βασισμένη σε «στοιχεία και αποδείξεις» (Davies, Nutley, Walter, 2022, Duflo, Glennerster, Kremer, 2006, Trindler, Reynolds, 2000) συνδέεται, βεβαίως, ιστορικά και ιδεολογικά, με την επιδίωξη να «αποπολιτικοποιηθεί» η δημόσια δράση και να ενισχυθεί η διαφάνεια της διακυβέρνησης, μέσα από τη στενότερη διασύνδεση επιστημονικής κοινότητας και πολιτικής τάξης. Οι «αποδείξεις» αυτές δεν είναι παρά η αποτύπωση αιτιακών σχέσεων που συνδέουν ορισμένες δημόσιες παρεμβάσεις με ορισμένα αποτελέσματα σε έναν συγκεκριμένο τομέα. Στο πλαίσιο αυτό, κρίνεται αναγκαίο να συγκροτηθούν κατάλογοι και μητρώα με «καλές πρακτικές» και λίστες λύσεων του «τι δουλεύει», που θα «διοικούνται» από σταθερές και ανεξάρτητες δομές και θεσμούς ("What Works Centre"), οι οποίες θα υποστηρίζουν τους πολιτικούς φορείς στη διαχείριση των κρίσεων. Δεν πρέπει, όμως, να λησμονείται ότι όλες αυτές οι «αποδείξεις» χρησιμεύουν κυρίως στο να «φωτίσουν» και να «αποσαφηνίσουν» το περιβάλλον και τους όρους διαμόρφωσης των δημόσιων πολιτικών και όχι να τις καθορίσουν επακριβώς, υποκαθιστώντας την κυρίως πολιτική αξιολόγηση. Υποστηρίζεται, έτσι, ότι η «εμπεριστατωμένη» ή «τεκμηριωμένη διακυβέρνηση», δεν πρέπει να συγχέεται με έναν μονοσήμαντο διοικητικό πραγματισμό, αλλά να ανταποκρίνεται σταθερά στο «προοδευτικό» γνωσιολογικό ιδεώδες για τον διαμοιρασμό των γνώσεων και την κοινωνική προσβασιμότητά τους. Στο Ηνωμένο Βασίλειο, για παράδειγμα, το "Public Policy Group" του London School of Economics, υπό το φως των αρχών της «ανοικτής επιστήμης», ενθαρρύνει συστηματικά τους κοινωνικούς ερευνητές να εκλαϊκεύουν το έργο τους και να διαχέουν ευρύτερα την παραγόμενη γνώση, προκειμένου να την καταστήσουν προσβάσιμη σε εκείνους που την έχουν πραγματικά ανάγκη. Είναι χαρακτηριστικό ότι, κατά την διαχείριση της πανδημίας, αναδείχθηκαν με την ίδια ένταση οι πρακτικές του ελεύθερου και ανοικτού διαμοιρασμού των δεδομένων (δημιουργία κοινών βάσεων δεδομένων), αλλά και οι δομικοί περιορισμοί στην πραγματικά κοινωνικοποιημένη γνώση και την εδραίωση της διεπιστημονικής κουλτούρας.

δ. Γενικότερα, πάντως, η ιεράρχηση και, κυρίως, ο τρόπος αξιοποίησης των «αποδείξεων» από τους φορείς εξουσίας καταδεικνύουν ότι η «αποδεικτική διαδικασία», όταν εντάσσεται στα διαφορετικά «πολιτικά», κατά βάση, μοντέλα διοικητικής οργάνωσης και λήψης των αποφάσεων, παύει να αποτελεί μια ουδέτερη ή αμιγώς τεχνική δραστηριότητα. Η «συμμετοχική αντίληψη», πχ. για τη

λειτουργία της διοίκησης, η οποία επιδιώκει τον διαμοιρασμό των γνώσεων στους συλλογικούς εταίρους και τα κοινωνικά δίκτυα, διαφοροποιείται ριζικά από το σύστημα της απλής «πραγματογνωμοσύνης» των τεχνοκρατικά οριοθετημένων συμβουλευτικών θεσμών της Πολιτείας. Η προοδευτική σκοπιά μας υπενθυμίζει εδώ ότι «τεκμηριωμένη επιτελική διακυβέρνηση» δεν νοείται χωρίς ουσιαστικές διαδικασίες «ανατροφοδότησης των μέτρων πολιτικής», που δεν θα αρκούνται στον στενό κύκλο τεχνοκρατικής επιρροής των κάθε λογής «ειδικών» και «αξιωματούχων», αλλά θα εκτείνονται στα «δίκτυα διαμόρφωσης πολιτικής» στην κοινωνία και τους συλλογικούς φορείς. Παράλληλα, η «ανατροφοδότηση της πολιτικής», όταν συνδέεται με πρακτικές διαμοιρασμού των δεδομένων και των «αποδείξεων», υποδεικνύει τη δημοκρατική συμπαραγωγή «τεκμηριωμένων δημόσιων πολιτικών», που αξιοποιούν την «κοινωνικοποιημένη εφηρμοσμένη γνώση» για την προώθηση κοινών στόχων. Το πρόταγμα της «συμμετοχικής διοίκησης» αποκτά, έτσι, νέα σημασία για την οργάνωση της συνολικής ανθεκτικότητας της κοινωνίας μας και του πολιτικο-διοικητικού μας συστήματος απέναντι στην πρόκληση της πανδημίας, εμπλουτίζοντας τον διαχειριστικό στόχο του «ψηφιακού μετασχηματισμού» της Διοίκησης με μια νέα ολοκληρωμένη ατζέντα δημόσιων πολιτικών που θα θωρακίζουν το δημόσιο συμφέρον, θα σέβονται τα δικαιώματα των πολιτών και θα δίνουν νέο ουσιαστικότερο περιεχόμενο στις τεχνικές, διαδικαστικές και οργανωτικές διευθετήσεις του «επιτελικού κράτους».

ε. Αυτό το σώμα των δημόσιων πολιτικών μπορεί να ενταχθεί σε ένα συνολικότερο αφήγημα για τον ρόλο του κράτους στην νέα εποχή, το οποίο δεν αυτοπροσδιορίζεται πλέον ως απλός διαχειριστής ενός υπερβατικού «δημόσιου συμφέροντος», σε αντιπαράθεση με τα εξ ορισμού ιδιοτελή συμφέροντα της «αγοράς», αλλά ως συντονιστής πολλαπλών «δικτύων κοινωνικών εταίρων», προκειμένου να διασφαλίζεται η ουσιαστική διαβούλευση και η εξισορρόπηση των διαφορετικών επιδιώξεων, η προστασία των αδυνάμων και η αποτελεσματική εφαρμογή των συλλογικών αποφάσεων. Το ίδιο το «δημόσιο (ή συλλογικό) συμφέρον» γίνεται αντιληπτό ως σύνθεση, εξισορρόπηση και προστατευτική δράση, και όχι ως υπέρβαση των ατομικών επιδιώξεων. Μια τέτοια προσέγγιση σηματοδοτεί τη μετάπτωση από την κυριαρχική κρατική διοίκηση στους ποικίλους μηχανισμούς διάδρασης μεταξύ δημόσιας εξουσίας και κοινωνικών εταίρων, όπου η κλασική ιεραρχική σχέση διοίκησης – διοικούμενου υποκαθίσταται από «δίκτυα δημόσιας πολιτικής» (policy networks), που διαμορφώνουν «κοινότητες παραγωγής και υλοποίησης πολιτικής» (policy communities), αποτελούμενες από «μετόχους του πεδίου» (stakeholders), στους οποίους επιμερίζονται δικαιώματα και ευθύνες, μέσα από την ανάθεση νέων θεσμικών ρόλων στην εκτέλεση, την παρακολούθηση και την αξιολόγηση των πολιτικών.

Σε ένα τέτοιο σύστημα διακυβέρνησης, το «επιτελικό κράτος» προωθεί εξ ορισμού γενναίες επενδύσεις στο λεγόμενο «κοινωνικό κεφάλαιο» -από τις δράσεις καινοτόμου επιχειρηματικότητας μέχρι τα αιτήματα των «millenni-

als»-, αλλά και, ειδικότερα, στο ανθρώπινο δυναμικό του Δημοσίου, μέσω της διάχυσης δικαιωμάτων και ευθυνών σε όλα τα επίπεδα δράσης του (ownership), ενορχηστρώνοντας και προγραμματίζοντας ορθολογικά το σύνολο των διαδικασιών συμμετοχικής και διαβουλευτικής διοίκησης. Πρόκειται για ένα κράτος εγγενώς προσανατολισμένο σε αποτελέσματα (result oriented), που αξιοποιεί τις τεχνικές ανάλυσης κόστους-οφέλους και αντιλαμβάνεται τη θέσπιση και την τήρηση των ρυθμιστικών κανόνων, όχι ως αυτοσκοπούς ενός αυτοαναφορικού διοικητικού μηχανισμού, αλλά ως εργαλεία επίτευξης συμπεφωνημένων κοινωνικών στόχων ίσης ευημερίας. Ένα κράτος που αυτοπροσδιορίζεται ως πάροχος υπηρεσιών, οι οποίες καλύπτουν διαγνωσμένες κοινωνικές ανάγκες και υλοποιούν θεμελιώδη κοινωνικά δικαιώματα. Που εγγυάται την πρόσβαση όλων των κοινωνικών ομάδων σε ζωτικές υπηρεσίες και δημόσια αγαθά -περιορίζοντας δραστικά τον κύκλο των «outsiders» και του «πρεκαριάτου»- ενώ αντιλαμβάνεται την ευημερία όχι ως απλή οικονομική μεγέθυνση, αλλά ως πολυδιάστατη και ισόρροπη κοινωνική, οικονομική και περιβαλλοντική βελτίωση. Που αναγνωρίζει την κεφαλαιώδη σημασία των διαδικασιών στρατηγικού και επιχειρησιακού προγραμματισμού, των εργαλείων ελέγχου εφαρμογής και αξιολόγησης των πολιτικών, αλλά και των ποσοτικών εργαλείων διοίκησης, ενώ αναζητεί διαρκώς τον επιχειρησιακά αποτελεσματικότερο και αποδοτικότερο τρόπο παραγωγής των δημόσιων -και μη εμπορεύσιμων- αγαθών και υπηρεσιών.

στ. Τέλος, μια τέτοια αντίληψη ενός διαφορετικού «επιτελικού κράτους», με συγκεκριμένες κοινωνικές αναφορές και καινοτόμες θεσμικές και δομο-λειτουργικές διευθετήσεις των μηχανισμών διαμόρφωσης και λήψης των συλλογικών αποφάσεων, συγκροτεί εξ ορισμού ένα συνολικό εναλλακτικό υπόδειγμα «προοδευτικής διακυβέρνησης» απέναντι στην εδραιωμένη σήμερα ιδεολογική κυριαρχία του «μεταδημοκρατικού» (Κράουτς, 2006) νεο-συντηρητικού μοντέλου (Λιάκος και Ζορμπά, 2021, 2022; Τσακαλώτος, 2021) της επιλεκτικής ενσωμάτωσης και της άνισης «προσφοράς ευκαιριών» (Παπατόλιας, 2020β), καθώς και του ελιτίστικου δικαιωματοσμού μιας μονοσήμαντης «αριστείας»¹¹ και τεχνοκρατίας.

¹¹ Στο πρόσφατο έργο μας Η Αξιοκρατία ως αρχή και ως δικαίωμα. Θεωρητικές καταβολές, συνταγματική θεμελίωση και θεσμική πρακτική (Παπατόλιας, 2019: 403-404) υποστηρίζεται ότι η προοδευτική εκδοχή μιας «αλληλέγγυας αξιοκρατίας», κατά το πρότυπο του «ρεπουμπλικανικού ελιτισμού», ενθαρρύνει και επιβραβεύει μεν την «αριστεία», αποβάλλοντας, ωστόσο, τον «ηγεμονισμό» της φιλελεύθερης αγοραίας προσέγγισης και διασφαλίζοντας ότι η καλλιέργεια και η ανάδειξη της αφενός δεν θα απορροφούν δυσανάλογα μεγάλους πόρους και αφετέρου δεν θα υπονομεύουν τα βασικά κεκτημένα της εκπαίδευσης. Η επιδίωξη των «τελειοκρατικών αξιών» γίνεται, στο πλαίσιο μιας τέτοιας προσέγγισης, λελογισμένα και με κριτήριο το «κόστος ευκαιρίας» (Dworkin) των σχετικών πολιτικών, πάντοτε στο πλαίσιο των κοινά αποδεκτών και θεμιτών κοινωνικών προτιμήσεων. Έτσι, η «αριστεία» πρέπει να προάγεται συστηματικά, την ίδια στιγμή όμως που θα πολλαπλασιάζονται οι «δεύτερες ευκαιρίες» και οι εναλλακτικές δυνατότητες για την επιλογή καριέρας μέσα από τη σημαντική ενίσχυση της δια βίου εκπαίδευσης και της συνεχούς επαγγελματικής κατάρτισης.

Πράγματι, μόνο ένα πολυδιάστατο ανανεωμένο αφήγημα, με σαφές κοινωνικο-ταξικό πρόσημο και πολιτικο-οργανωτικό περιεχόμενο, θα ήταν ικανό να ξαναδώσει στην πολυδιασπασμένη σήμερα αριστερή πολιτική οικογένεια τη χαμένη λάμψη και ιδεολογική συνοχή της, πυροδοτώντας ευρύτερες πολιτικές συνθέσεις, αλλά και αποκαθιστώντας μια νέα ισορροπία ανάμεσα στην παράδοση του ριζοσπαστισμού και την κλασική σοσιαλδημοκρατική προσέγγιση. Αυτή μάλιστα η προοπτική μιας νέας «προοδευτικής διακυβέρνησης», εφόσον συνδυαστεί με ένα συνεκτικό πρόγραμμα δομικών μεταρρυθμίσεων στο παραγωγικό, θεσμικό και εκπαιδευτικό σύστημα της χώρας, θα μπορούσε να οριοθετήσει τον νέο «εθνικό ρόλο» μιας ευρύτερης προοδευτικής «παράταξης», προπαρασκευασμένης στρατηγικά, ιδεολογικά και πολιτικά να καθοδηγήσει με υπευθυνότητα τη μετάβαση της χώρας στη νέα εποχή των μεγάλων ανακατατάξεων και των αναδιατυπωμένων κινδύνων.

Το εγχείρημα είναι μεν φιλόδοξο, αλλά συγχρόνως απολύτως γειωμένο και ρεαλιστικό. Είναι μάλιστα εξόχως ενθαρρυντικό το γεγονός ότι απέναντι στα νέα προβλήματα συνεχώς αναπτύσσονται νέες ιδέες, που ανανεώνουν την κριτική σκέψη και τη ριζοσπαστική προβληματική για την αναδιαμόρφωση του status quo σε μια πιο δίκαιη κατεύθυνση. Νέες ιδέες που δεν αρκούνται απλώς στη διαφύλαξη των μεταπολεμικών κεκτημένων, αλλά ανιχνεύουν νέους δρόμους δημόσιας παρέμβασης για τη διόρθωση των ανισοτήτων και τη διαμόρφωση των αγορών στο σύγχρονο περιβάλλον. Αισιοδοξία γεννά και το γεγονός ότι διαρκώς εξελίσσονται και οι σχετικές «τεχνικές» επεξεργασίες για ένα «ολοκληρωμένο διαχειριστικό πλαίσιο» στα κεντρικά «μεγα-προβλήματα» της εποχής μας, όπως η κλιματική αλλαγή, η υγειονομική κρίση, το ψηφιακό χάσμα ή το μεταναστευτικό (Μαζουκάτο, 2021α, 2021β)¹². Κοντολογίς, δεν λείπουν σήμερα ούτε οι επεξεργασμένες ιδέες (Μιλάνοβιτς, 2020; Ζούμποφ, 2020; Πικετί, 2021α, 2021β, Γκραίμπερ, 2020; Duflo, 2011, 2019; Bregman, 2020;

¹² Ο Θ. Τσέκος, με αφορμή την ελληνική έκδοση του νέου βιβλίου της Μαριάννα Μαζουκάτο, Η Οικονομία της Αποστολής (Mission Economy), παρατηρεί σε σχετική ανάρτησή του (fb 6.01. 2022) ότι «σταδιακά συγκροτείται ένα διεπιστημονικό σώμα γνώσεων και ιδεών για τη δημιουργική αναδιαμόρφωση της υφιστάμενης κατάστασης στην κατεύθυνση του συλλογικού συμφέροντος». Όπως μάλιστα επισημαίνει στον πρόλογό του ο Κ. Αναγνωστόπουλος (το κείμενο αναδημοσιεύεται από την στήλη του στην Lifo), «η Μαζουκάτο στην Οικονομία της Αποστολής (2021), μετά τα δύο προηγούμενα βιβλία της, Το Επιχειρηματικό Κράτος (2015) και την Αξία των Πάντων (2021), προτείνει «ένα ολοκληρωμένο διαχειριστικό πλαίσιο για τα mega-προβλήματα της εποχής». (...) Στα δύο προηγούμενα βιβλία της, η συγγραφέας επικεντρώθηκε στην ανάλυση, στο «είναι» του σύγχρονου καπιταλισμού. Στην Αποστολή το ενδιαφέρον της εστιάζεται στο τι πρέπει να γίνει, στο κανονιστικό, στο «δέον». Αν στα πρώτα ήθελε να εξηγήσει τον καπιταλισμό, στην Αποστολή θέλει να τον αλλάξει, πράγμα ολοφάνερο καταρχάς από την προνομιούχο θέση που έχουν στις σελίδες του κεντρικές έννοιες του στρατηγικού μάντζμεντ / στρατηγικής σκέψης: όραμα, αποστολή, σκοπός, στόχοι, ακόμη και πολύ εξειδικευμένες, όπως χάρτες αποστολών, εσωτερικές ικανότητες, κ.ά.»

Τσέκος, 2020; Coyle, 2021)¹³ ούτε τα εμπνευσμένα προγράμματα για την προοδευτική μεταρρύθμιση του συστήματος της αγοράς και τη διεύρυνση των ελευθεριών. Κυρίως τόλμη και θάρρος απαιτούνται, και ίσως ένα ισχυρότερο μείγμα βολонταρισμού και στρατηγικής διορατικότητας για νέες προωθητικές συνθέσεις τόσο σε προγραμματικό όσο και σε πολιτικό επίπεδο¹⁴...

¹³ Πρόσφατες εκδόσεις στην «οικογένεια» της νέας αυτής κριτικής προσέγγισης, πέρα από το έργο της Μαζουκάτο, αποτελούν ενδεικτικά: Μπρ. Μιλάνοβιτς, Καπιταλισμός χωρίς αντίπαλο (2020), Σ. Ζούμποφ, Η Εποχή του Κατασκοπευτικού Καπιταλισμού (2020), Τ. Πικετί, Κεφάλαιο και ιδεολογία (2021) και Ντ. Γκράιμπερ, Χρέος (2020), το μεταθανάτιο έργο του οποίου, *The Dawn of Everything: A New History of Humanity*, κυκλοφορεί από τον περασμένο Νοέμβριο. Στην κατηγορία αυτή αξίζει να συμπεριληφθεί και η Esther Duflo, τόσο με το *Poor Economics* (2011) όσο και με το τελευταίο της έργο σε συνεργασία με τον A.V. Banerjee, *Good Economics for Hard Times* (2019). Ιδιαίτερη προσοχή αξίζουν επίσης ορισμένα κείμενα που συνοψίζουν τις αναζητήσεις αυτού του νέου ριζοσπαστισμού: Θ. Κολλιόπουλος, «Ο καπιταλισμός και το μέλλον του» (παρουσίαση του έργου του Μπρ. Μιλάνοβιτς), «Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ», 23.08.2020, Σ. Ζούμποφ: «Ο κατασκοπευτικός καπιταλισμός ελέγχει την ανθρώπινη συμπεριφορά», «Το Βήμα», 26.10.2020, στο οποίο η ομότιμη καθηγήτρια στο Harvard Business School ξετυλίγει τις σκοτεινές πτυχές του νέου ψηφιακού κόσμου, αναλύει τις τρομακτικές δυνατότητες της νέας τεχνολογίας και εξηγεί πώς οι προσωπικές πληροφορίες έγιναν το νέο παγκόσμιο «υλικό αγαθό», Τ. Πικετί «Το αδιέξοδο της πολιτικής, η metamorphωση της ΕΕ και ο συμμετοχικός σοσιαλισμός», «Το Βήμα», 13.07.2021, όπου ο Γάλλος οικονομολόγος, ιδρυτής του πρωτοποριακού «Paris School of Economics», αναφέρεται στα αδιέξοδα της σημερινής πολιτικής, τη metamorphωση της Ευρωπαϊκής Ένωσης, και την πεποίθησή του σχετικά με τη διαμόρφωση ενός «συμμετοχικού σοσιαλισμού», R. Bregman, «The neoliberal era is ending. What comes next?», (2020), Θ. Τσέκος, «Παραγωγικότητα, Γραφειοκρατία και η "Άχρηστη Εργασία"», In *Memoriam: David Rolfe Graeber, 1961-2020*, (2020), D. Coyle, «Dark side of the moonshot: can the state really fix our broken capitalism?» (2021).

¹⁴ Στο «μακρινό» 2015 και με αφορμή την ψήφιση της νέας Συμφωνίας από την τότε κυβέρνηση ΣΥΡΙΖΑ, ο Γιώργος Σωτηρέλης διατύπωνε τις ακόλουθες σκέψεις: «Είναι γνωστό ότι η σοσιαλδημοκρατία ... αυτή την στιγμή βιώνει μια τεράστια υπαρξιακή κρίση, με επίκεντρο τον επαναπροσδιορισμό της ταυτότητάς της και την επιστροφή στις ρίζες της. Ωστόσο, αυτό δεν σημαίνει ότι η όλη αντιμετώπιση του ΣΥΡΙΖΑ πρέπει να γίνεται αποκλειστικά και μόνον σε συσχετισμό με τις εξελίξεις στην σοσιαλδημοκρατία. Ο ΣΥΡΙΖΑ δεν ήταν ούτε έγινε αλλά ούτε και πρέπει κατ' ανάγκην να γίνει ένα κλασικό σοσιαλδημοκρατικό κόμμα, μπαίνοντας στην προκρούστεια κλίνη που του έχουν φιλοτεχνήσει από την μια οι μεμψήμοιροι «παλαιοημερολογίτες» της Αριστεράς και από την άλλη όσοι ταυτίζουν αυθαίρετα την προοδευτικότητα με την σοσιαλδημοκρατία. Με άλλα λόγια, το μεγάλο ζητούμενο για τον ΣΥΡΙΖΑ δεν είναι να δώσει εξετάσεις σοσιαλδημοκρατικής νομιμοφροσύνης αλλά να ολοκληρώσει ως τάχιστα τον πολιτικό μετασχηματισμό του σε μια νέα, ανοιχτή και δημοκρατική δύναμη της Αριστεράς, συνθέτοντας εκλεκτικιστικά αλλά και εποικοδομητικά τις καλύτερες παραδόσεις όχι μόνον της σοσιαλδημοκρατικής αλλά και της ευρωκομμουνιστικής Αριστεράς, που αποτέλεσε τον δεύτερο μεγάλο πυλώνα της δημοκρατικής Αριστεράς στην Ευρώπη, σε συνδυασμό με την πλούσια και εξαιρετικά χρήσιμη συνεισφορά των νεότερων ρευμάτων της κινηματικής Αριστεράς, είτε υπό την οικολογική εκδοχή της είτε υπό την εκδοχή της «Νέας Αριστεράς» των δικαιωμάτων» (Σωτηρέλης, 2015, 2021α, 2021β).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσσα

Βούλγαρης, Ιωάννης. 2008, *Η Ελλάδα από τη Μεταπολίτευση στην Παγκοσμιοποίηση*, Αθήνα: Πόλις.

Βούλγαρης, Ιωάννης. 2003, *Η πρόκληση της ηγεμονίας*, Αθήνα: Πόλις.

Γκραίμπερ, Ντέιβιντ. 2020, *Χρέος*, Αθήνα: Στάσει Εκπίποντες.

Galbraith, John. 1998, *Ταξίδι στο χρόνο της οικονομίας*, Αθήνα: Κάκτος.

Ζούμποφ, Σοσάνα. 2020, *Η Εποχή του Κατασκοπευτικού Καπιταλισμού*, Αθήνα: Καστανιώτης.

Καπόπουλος, Γιώργος. 2021, Κρίση ταυτότητας, σε Θεματικό Αφιέρωμα του «iEidiseis» για την «Προοδευτική Διακυβέρνηση», <https://www.ieidiseis.gr/10.11.2021>.

Κολλιόπουλος, Αθανάσιος. 2020, Ο καπιταλισμός και το μέλλον του (παρουσίαση του έργου του Μπράνκο Μιλάνοβιτς), «*Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ*», 23.08.2020.

Κράουτς, Κόλιν. 2006, *Μεταδημοκρατία*, Αθήνα: Εκκρεμές.

Λιάκος, Αντώνης, Ζορμπά, Μυρσίνη. 2022, Οι αντινομίες της αστικής ανασυγκρότησης και το αντίπαλο δέος, «*Η Εφημερίδα των Συντακτών*», 08.01.2022.

Λιάκος, Αντώνης, Ζορμπά, Μυρσίνη. 2021, Η ανασυγκρότηση του ελληνικού αστισμού, «*Η Εφημερίδα των Συντακτών*», 11.12.2021.

Μαζουκάτο, Μαριάννα. 2021α, *Η Οικονομία της Αποστολής*, Αθήνα: Επίκεντρο.

Μαζουκάτο, Μαριάννα. 2021β, *Αξία των Πάντων*, Αθήνα: Επίκεντρο.

Μαζουκάτο, Μαριάννα. 2015, *Το Επιχειρηματικό Κράτος*, Αθήνα: Κριτική.

Μαραντζίδης, Νίκος. 2018, Υπάρχει μέλλον για τους Ευρωπαίους (και Έλληνες) σοσιαλιστές;, «*Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ*», 25.03.2018.

Μαρινάκης, Βαγγέλης. 2021, Το ιβηρικό μοντέλο και τα όρια της προοδευτικής διακυβέρνησης, σε <https://www.ieidiseis.gr/16.12.2021>.

Μιλάνοβιτς, Μπράνκο. 2020, *Καπιταλισμός χωρίς αντίπαλο*, Αθήνα: Πόλις.

Μίχας, Τάκης, Σκάλκος, Δημήτρης. 2005, *Φιλελεύθερη σοσιαλδημοκρατία*, Αθήνα: Ελάτη.

Μοσχονάς, Γεράσιμος. 2021, Γιατί η ΝΔ χάνει, γιατί ο ΣΥΡΙΖΑ κερδίζει λίγο, Συνέντευξη στην εφημερίδα «*Η Εποχή*», 10.10.2021.

Μοσχονάς, Γεράσιμος. 2016, Το σκοτεινό τούνελ της σοσιαλδημοκρατίας, «*Το Βήμα Online*», 05.03.2016.

Μοσχονάς, Γεράσιμος. 2009, Σοσιαλδημοκρατία και Αριστερά στην Ευρώπη, Συνέντευξη στον Γιάννη Μπαλαμπανίδη, «*Κυριακάτικη Αυγή*», 29-11-2009.

Μοσχονάς, Γεράσιμος. 2005, *Παραδοσιακή και σύγχρονη Αριστερά. Ιστορικές καταβολές και θεωρητικές συσχετίσεις*, Αθήνα: Οδυσσέας.

Μπαλαμπανίδης, Γιάννης. 2015, *Ευρωκομμουνισμός. Από την κομμουνιστική στη ριζοσπαστική ευρωπαϊκή Αριστερά*, Αθήνα: Πόλις.

Μπέρμαν, Σέρι. 2019, *Το πρωτείο της πολιτικής – Η σοσιαλδημοκρατία και η Ευρώπη του 20ού αιώνα*, μτφρ. Ε. Αστερίου, Ηράκλειο: Πανεπ. Εκδόσεις Κρήτης.

Παπατόλιας, Απόστολος. 2021, *Θεωρία και Πράξη του Επιτελικού Κράτους. Θεωρητικό θεμέλιο, Νομοθετική κατοχύρωση, Διοικητική πρακτική*, Αθήνα: Σάκκουλας.

Παπατόλιας, Απόστολος. 2020α, *Η «Επόμενη Μέρα» του Εθνικού και Ευρωπαϊκού Συνταγματισμού. Ερμηνευτικοί (Ανα)στοχασμοί μετά την πανδημία*, Αθήνα: Παπαζήσης.

Παπατόλιας, Απόστολος. 2020β, *Το νομοσχέδιο για τις προσλήψεις και η στρεβλή αντίληψη περί «αξιοκρατίας»*, <https://www.constitutionalism.gr/29.11.2020>.

Παπατόλιας, Απόστολος. 2019, *Η Αξιοκρατία ως αρχή και ως δικαίωμα. Θεωρητικές καταβολές, συνταγματική θεμελίωση και θεσμική πρακτική*, Αθήνα: Παπαζήσης.

Πετίτ, Φίλιπ. 2001, *Θεωρία της ελευθερίας. Από την ψυχολογία στην πολιτική της δράσης*, Αθήνα: Πόλις.

Πιερρακάκης, Κυριάκος. 2022, *Αλλάζοντας το ψηφιακό μας πεπρωμένο, Αφιέρωμα «2022: Η Ελλάδα Στο Μέλλον»*, <https://www.news247.gr/h-ellada-sto-mellon-2022>.

Πικετί, Τόμας. 2021α, *Το αδιέξοδο της πολιτικής, η μεταμόρφωση της ΕΕ και ο συμμετοχικός σοσιαλισμός, «Το Βήμα»*, 13.07.2021.

Πικετί, Τόμας. 2021β, *Κεφάλαιο και ιδεολογία*, Αθήνα: Πατάκη.

Σιακαντάρης, Γιώργος. 2019, *Το Πρωτείο της Δημοκρατίας. Η σοσιαλδημοκρατία μετά τη σοσιαλδημοκρατία*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Skidelsky, Robert. 2012, *Keynes: Επιστροφή στη διδασκαλία του*, Αθήνα: Κριτική.

Σούμας, Θόδωρος. 2019, *Η σοσιαλδημοκρατία στην Ευρώπη: αναδρομή, σκέψεις, προοπτικές*, Bookpress, 08.09.2019.

Stiglitz, Joseph. 2003, *Η Μεγάλη Αυταπάτη*, Αθήνα: Λιβάνη.

Σωτηρέλης, Γιώργος. 2021α, *Τα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα απέναντι στα κρίσιμα προβλήματα της σύγχρονης δημοκρατίας, Εισήγηση στην διαδικτυακή εκδήλωση με θέμα «Η Δημοκρατία σε δύσκολους καιρούς», Κινήσεις Πολιτών για την Σοσιαλδημοκρατία*, 22.09.2021.

Σωτηρέλης, Γιώργος. 2021β, *Η σοσιαλδημοκρατία πρέπει να πρωτοστατήσει στην διαμόρφωση ενός νέου προοδευτικού πόλου, Συνέντευξη στην "Free Sunday"*, 10.10.2021.

Σωτηρέλης, Γιώργος. 2017, *Ποια Αριστερά; Ανιχνεύοντας την προοδευτική ταυτότητα στην Ευρώπη της κρίσης*, Αθήνα: Πόλις.

Σωτηρέλης, Γιώργος. 2015, *Ο ΣΥΡΙΖΑ και η σοσιαλδημοκρατία, «Εφημερίδα των Συντακτών»*, 24.12.2015.

Σωτηρέλης, Γιώργος. 2010, *Επιτελικό Κράτος: η νέα μεγάλη πρόκληση in Τετράδια Αυτοδιοίκησης*, <https://www.tetradioaftodioikisis.blogspot.com>, προσπέλαση 18-11-2010 και του ιδίου 2011, *Η οικονομική κρίση ως*

ευκαιρία για την επαναθεμελίωση του κράτους in *Η μεταρρύθμιση του Κράτους στην εποχή των μεγάλων προκλήσεων*, Σωτηρέλης, Γιώργος, Πικραμένος, Μιχάλης, Ξηρός, Θανάσης (επιμ.), Αθήνα: Παπαζήσης.

Σωτηρέλης, Γιώργος. 2000, *Σύνταγμα και Δημοκρατία στην εποχή της «παγκοσμιοποίησης»*, Αθήνα-Κομοτηνή: Σάκκουλας.

Τσακαλώτος, Ευκλείδης. 2021, Οι αντιφάσεις στην ανασυγκρότηση του ελληνικού αστισμού, «*Η Εφημερίδα των Συντακτών*», 11.12. 2021.

Τσέκος, Θεόδωρος. 2020, Παραγωγικότητα, Γραφειοκρατία και η «Άχρηστη Εργασία». In *Memoriam: David Rolfe Graeber, 1961-2020*. Όμιλος για την Μελέτη των Δημοσίων Πολιτικών, Κείμενα και σχόλια για την άσκηση (δημόσιας) πολιτικής στην Ελλάδα και την Ευρώπη (9. 09. 2020).

Τσέκος, Θεόδωρος. 2014, Μεταρρυθμίζοντας το Κράτος εν μέσω κρίσης: σε αναζήτηση ενός νέου παραδείγματος, σε «*Μεταρρυθμίσεις στη δημόσια διοίκηση: δυνατότητες, προοπτικές, αδυναμίες*», Μακρυδημήτρης, Αντώνης, Σαματάς, Μηνάς, Πρεβεδούρου, Ευγενία, Πραβίτα, Μαρία-Ηλιάννα (επιμ.), Σάκκουλας, 2014, σ. 75 επ.

Χατζηπροκοπίου, Μιχάλης. 2007, Από το φιλελευθερισμό στην παρέμβαση: η διαμόρφωση του ιδεολογικού υποβάθρου της κεινσιανής θεωρίας, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, <http://dspace.lib.uom.gr/handle/2159/16783>.

Χριστοδουλάκης, Νίκος. 2022, Οι πολλές ανηφόρες της σοσιαλδημοκρατίας, Αφιέρωμα «2022: Η Ελλάδα Στο Μέλλον», <https://www.news247.gr/h-ellada-sto-mellon-2022>.

Ξενόγλωσση

Bregman, Rutger. 2020, The neoliberal era is ending. What comes next?, *The Correspondent*, <https://thecorrespondent.com>., προσπέλαση 14.5.2020.

Coyle, Diane. 2021, Dark side of the moonshot: can the state really fix our broken capitalism?, *Prospect*, <https://www.prospectmagazine.co.uk>, προσπέλαση 26.01.2021.

Davies, Huw, Nutley, Sandra, Walter, Isabel, 2007, *Using evidence: How Research can inform Public Services*, Bristol: Bristol University Press.

Duflo, Esther, Banerjee, Abhijit. 2019, *Good Economics for Hard Times*, New York: Public Affairs.

Duflo, Esther, Banerjee, Abhijit, 2011, *Poor Economics: A Radical Rethinking of the Way to Fight Global Poverty*, New York: Public Affairs.

Duflo, Esther, Glennerster, Rachel, Kremer, Michael, 2006, Randomized Evaluations of Interventions in Social Service Delivery, <https://www.semanticscholar.org>, MIT.

Graeber, David, Wengrow, David. 2021, *The Dawn of Everything: A New History of Humanity*, London: Penguin.

Fredrickson, George. 1977, *The Spirit of Public Administration*, San Francisco: Jossey Bass.

Trinder, Liz, Reynolds, Shirley. 2015, *Evidence-Based Practice: A Critical Appraisal*, Blackwell Science, Oxford: Wiley-Blackwell.